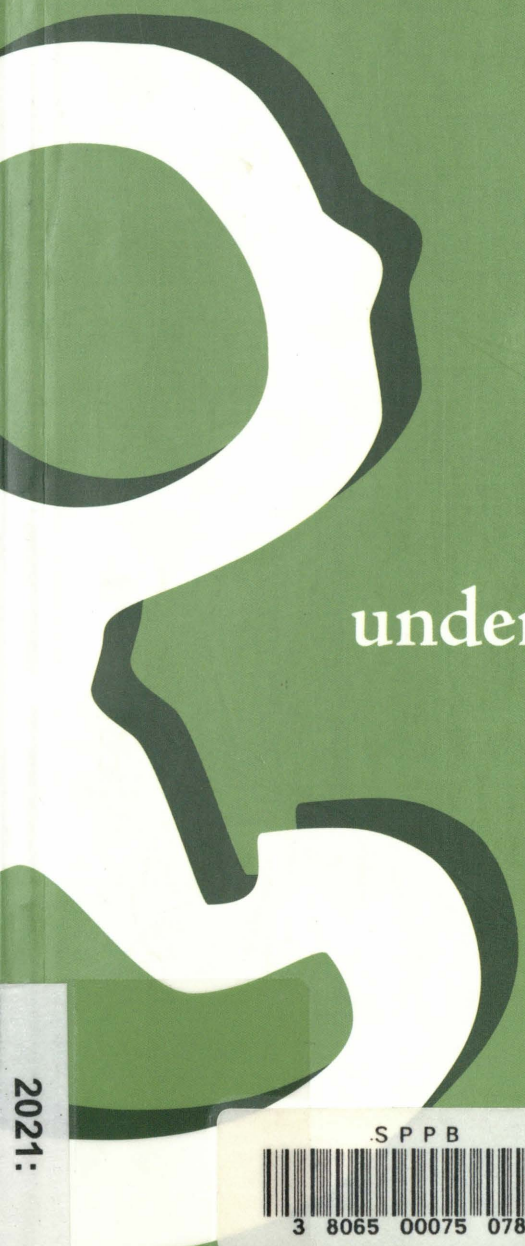

*Johanna
Schiratzki*

Rättvist
underhållsbidrag
till barn

2021:

.S P P B

3 8065 00075 0785

IUSTUS FÖRLAG

Juridikbokse

Denna digitala version av verket är nedladdad från juridikbok.se.

Den licens som tillämpas för de verk som finns på juridikbok.se är **Creative Commons CC BY-NC 4.0**. Licensvillkoren måste följas i sin helhet och dessa finner du här <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/legalcode.sv>

Sammanfattningsvis innebär licensen följande:

Tillstånd för användaren att:

- Kopiera och vidare distribuera materialet oavsett medium eller format
- Bearbeta och bygga vidare på materialet

Villkoren för tillståndet är:

- Att användaren ger ett korrekt erkännande, anger en hyperlänk till licensen och anger om bearbetningar är gjorda av verket. Detta ska göras enligt god sed.
- Att användaren inte använder materialet för kommersiella ändamål.
- Att användaren inte tillämpar rättsliga begränsningar eller teknik som begränsar andras rätt att göra något som licensen tillåter.

Se även information på

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/deed.sv>

Rättvist underhållsbidrag till barn

Till Sandra

*Rättvist
underhållsbidrag
till barn*

Johanna Schiratzki

IUSTUS FÖRLAG

© Författaren och Iustus Förlag AB, Uppsala 2005

ISBN: 91-7678-599-8

Sättning: Richard Persson, RPform

Omslag: John Persson

Tryck: Bulls-House of Graphics, Halmstad 2005

Förlagets adress: Box 1994, 751 49 Uppsala

Tfn: 018-65 03 30, fax: 018-69 30 99

Webbadress: www.iustus.se, e-post: kundtjanst@iustus.se

Förord

Rättvist underhållsbidrag till barn är en kombinerad handbok och ett debattinlägg. Arbetet påbörjades med ambitionen att göra en handbok, en neutral sammanställning av rättsliga frågor rörande föräldrars underhållsskyldighet för sina barn, till nytta för praktiskt verksamma jurister, studenter, särlevande föräldrar och andra med ett intresse för barnets bästa efter föräldraseparationer. Dessvärre är de brister som granskningen av rättsområdet, inklusive 2004 års tingsrättsdomar om underhållsbidrag, blottar så omfattande att materialet svårligen okommenterat kan sammanställas som en handbok.

Till de mest stötande resultaten av granskningen hör att barns behov schablonmässigt fastställs till belopp som tangerar försörjningsstödet enligt socialtjänstlagen. Det betyder att barn med ensamstående föräldrar som utgångspunkt får hålla tillgodo med en ekonomisk standard som endast marginellt överstiger socialbidragsnivån. För vissa barngrupper är mellanskillnaden 59 kr per månad. Bedömningen av vad som är barns behov av underhållsbidrag från en förälder understiger vad som anses vara barns behov vid fastställandet av underhållsstöd med i snitt 666 kr per månad. Standartillägg, som skall ge barn en levnadsstandard motsvarande föräldrarnas, fastställs av domstol vanligen som en kompromiss mellan yrkat och medgivet underhållsbidrag, utan att en närmare prövning redogörs för.

Vad gäller akuta åtgärder för att komma tillrätta med dessa problem så är det angeläget att de höjningar av de schabloniserade beloppsgränserna för underhållsbidrag, som framfördes redan år 1995 av Underhållsbidrags- och bidragsförskottsutredningen och av Regeringens pappagrupp omgående

genomförs. Dessa förändringar är dock inte tillräckliga för att komma tillrätta med de orättvisor som det nuvarande systemet ger upphov till, inte minst för underhållsbidragsskyldiga föräldrar. Därför presenteras ett nytt system för fastställande av underhållsbidrag till barn, *bas- och bonusunderhåll*. Enligt bas- och bonusmodellen utgår underhållsbidrag som en procentsats av den underhållsbidragsskyldiges inkomst. Basunderhåll motsvarar det minimiskydd som underhållsstödet utgör. Bonusunderhåll fastställs enligt samma beräkningsmodell men syftar till att garantera barnets rätt till samma levnadsstandard som föräldrarna.

Stockholm i maj 2005

Johanna Schiratzki

Innehåll

Förord	5
Innehåll	7
Förkortningar	9
1 Inledning	11
1.1 Barnets bästa och ekonomi	12
1.2 Familjeombildning och ekonomi	13
1.2.1 Föräldrars underhållsskyldighet	14
1.2.2 Generell ekonomisk familjepolitik	17
1.3 Syfte och frågeställningar	19
1.4 Metod och material	20
1.4.1 2004 års tingsrättsdomar	21
2 Förhandling och rättsprocess	24
2.1 Ett självreglerande system	24
2.2 Socialstyrelsens verksamhet – i skuggan av rättskipning	25
2.3 Domstolsprocess – barnets enda utväg?	27
2.3.1 Dispositiv process – i princip	28
2.3.2 Jämkning av underhållsbidrag	29
2.4 Rättegångskostnader	30
2.4.1 Rättsskydd	34
2.4.2 Rättshjälp	35
2.5 Sammanfattande kommentar	39
3 Barns behov – avgörande för underhållsbidraget	41
3.1 Barnets egna tillgångar och sociala förmåner	43
3.2 Olika behov i skilda sammanhang	45
3.2.1 Underhållsstöd – lågt	46
3.2.2 Underhållsbidrag – lägre	47
3.2.3 Särskilda behov	50

3.3	Standardtillägg – en rättighet	52
3.4	Sammanfattande kommentar	57
4	Föräldrars förmåga	59
4.1	Att ta från de fattiga...?	61
4.1.1	Umgängesavdrag	66
4.1.2	Växelsvis boende	68
4.2	...och lämna de rika ifred	71
5	Underhåll till barn – lika för alla eller lika som föräldrarna?	74
5.2	Boförälderns ansvar	78
5.3	Välbärgad bidragsskyldig kan välja?	79
5.4	Pappagruppens förslag	81
5.5	Bas- och bonusunderhåll	81
	Källförteckning	85
	Litteratur	85
	Sakregister	90

Förkortningar

AFL	Lag 1962:381 om allmän försäkring, omtryckt 1994:605
barnkonventionen	Förenta Nationernas konvention den 20 november 1989 om barnets rättigheter
Ds	Departementsserien
FB	Föräldrabalken
FT	Förvaltningsrättslig tidskrift
HD	Högsta domstolen
HovR	Hovrätt
JT	Juridisk tidskrift
LR	Länsrätt
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv, Avdelning I
Prop.	Regeringens proposition
RH	Rättsfall från hovrätterna
RhjL	Rättshjälpslag 1996:1619
SCB	Statistiska centralbyrån
SoL	Socialtjänstlag 2001:453
SoS	Socialstyrelsen
SOU	Statens offentliga utredningar
SvJT	Svensk Juristtidning
TR	Tingsrätt
UsL	Lag 1996:1030 om underhållsstöd
ÄktB	Äktenskapsbalken

1 Inledning

Föräldrar ansvarar för att sina barns omvårdnad, uppfostran och trygghet. En viktig aspekt av detta ansvar är att försörja barnen under deras barndom.

Föräldrars försörjningsskyldighet gentemot sina barn är en global företeelse. Det hindrar inte att försörjningsansvarets omfattning och fördelning mellan föräldrar, andra släktingar och det offentliga varierar från stat till stat. Den svenska modellen innebär att försörjningsansvaret endast omfattar föräldrar, inte andra släktingar samt att det är staten, främst via försäkringskassan, som går in som garant för att barnets ekonomiska minimistandard tillgodoses. Modellen innebär vidare att försörjningsskyldigheten fördelas mellan föräldrarna i förhållande till deras ekonomiska förmåga. En utgångspunkt är att barnet har rätt till samma ekonomiska standard som föräldrarna oavsett om man bor tillsammans eller ej.¹

I det följande undersöks om lagstiftarens intention att barnets ekonomiska standard, också efter en föräldraseparation, ska motsvara föräldrarnas återspeglas i domstolarnas rättstillämpning eller om underhållsbidrag utdöms som är lägre än vad lagstiftaren avsett. Är det senare fallet finns anledning att befara att barns ekonomiska villkor efter en föräldraseparation påverkas av om föräldrarna kan komma överens om barnets underhåll eller om domstol genom dom fastställer underhållsbidrag. Därmed skulle barn vars föräldrar genomgår en konfliktfylld separation, vid sidan av det emotionella trauma

¹ Prop. 1978/79:12 *Om underhåll till barn och frånskilda*, s. 83. Underhållsbidragets historik behandlas i Agell A., *Underhåll till barn och make*, Iustus förlag, 1986, s. 14 ff.

detta innebär, leva under sämre ekonomiska villkor än barn vars föräldrar har en mindre konfliktfylld relation. Det skulle också betyda att barn med särlevande föräldrar är beroende av boföräldrarnas, vanligen mammans, ekonomiska förmåga i större omfattning än vad lagstiftaren avsett.

1.1 Barnets bästa och ekonomi

Barn med särlevande föräldrar lever generellt under sämre ekonomiska förhållanden än barn som växer upp i hushåll med två vuxna.² Till viss del kan det förklaras av att barns behov av underhållsbidrag vanligen fastställs till låga belopp, för vissa åldersgrupper tangeras riksnormen för försörjningsstöd enligt socialtjänstlagen 2001:453 (SoL), dvs. socialbidrag. För samtliga åldersgrupper bedöms det schablonmässiga behovet av underhållsbidrag enligt föräldrabalken (FB) vara lägre än barns behov av underhållsstöd enligt lag om underhållsstöd (USL).³

Frågan om underhåll till barn är viktig inte minst eftersom ekonomisk otrygghet, också vid en jämförelse med frånvarande föräldrar och föräldrakonflikter, har lyfts fram som det främsta hotet mot barnets utveckling och välbefinnande efter en föräldraseparation.⁴ Det betyder att ett effektivt sätt att tillgodose barnets bästa på är att tillse att barnet lever under godtagbara ekonomiska förhållanden. I princip är detta utgångspunkten för den svenska ekonomiska familjepoliti-

² SOU 2001:24 *Ur fattigdomsfällan*, 2001:55 *Barn och ungdomars välfärd*. Salonen T., *Barnfattigdomen i Sverige*, Rädde Barnen Årsrapport 2004.

³ 2 kap. 1 § socialtjänstförordningen (2001:937). Socialstyrelsen Meddelandeblad, ändring i socialtjänstförordningen (2001:937). www.sos.se Riksnormen omfattar personliga kostnader samt del i gemensamma hushållskostnader i två personshushåll. Utgifter för barnomsorg ligger utanför barnets behov enligt såväl riksnorm som schablon för beräkning av underhållsbidrag. Underhållsbidrag från Allmänna råd från Socialstyrelsen 1989:6. Se vidare kapitel 3, figur 2.

⁴ Lamb, M. E. Placing children's interests first: Developmentally appropriate parenting plans. *The Virginia Journal of Social Policy and the Law*, 2002, 10, 98-119. Hunt J, Researching Contact, National Council for One-Parent Families, London 2003.

ken. Denna tar dock endast begränsad hänsyn till barns särskilda ekonomiska behov vid familjeombildning.

1.2 Familjeombildning och ekonomi

Årligen beräknas cirka 50 000 barn i Sverige genomgå föräldraseparationer. Sammantaget har drygt 500 000 barn föräldrar som inte lever tillsammans.⁵ I den rättsliga responsen på familjeombildningen görs en principiell åtskillnad mellan förhållanden relaterade till barn respektive till vuxna.

Utgångspunkten för regleringen av skilsmässor och separationer mellan vuxna är vad som betecknats som "a clean break". Det innebär att de tidigare makarnas eller sambornas ekonomiska mellanhavanden bör avslutas i samband med skilsmässan eller separationen så att de kan gå vidare i livet utan ekonomiska eller andra förpliktelser mot den tidigare partnern. Den motsatta utgångspunkten präglar synen på separerade föräldrars samarbete rörande sina barn. Här är visionen ett fortsatt nära samarbete inom ramen av gemensam vårdnad. Den gemensamma vårdnaden bör utövas så att barnen har en nära och god kontakt med bägge sina föräldrar (6:2 a FB). Det är en förklaring till varför lagstiftningen främjar omfattande umgänge inom respektive utom ramen för gemensam vårdnad samt s.k. växelvis boende för barn. Växelvis boende främjas genom domstols möjlighet att döma till denna boendeform men också genom ekonomiskt bistånd enligt bl.a. UsL.⁶

Den kraftiga betoningen av samarbetet mellan särlevande föräldrar vad gäller ansvaret för minderåriga barn har medfört att man diskuterar familjen som en "separerad kärnfamilj", dvs. relationerna inom barnfamiljen förväntas fortsätta på likartat sätt som när familjen bodde tillsammans. Det har också gjorts gällande att föräldrar som inte bor med sina barn ges stor valfrihet hur de vill utöva sitt föräldraskap. Ansvaret

⁵ SCB, Barnens tid med föräldrarna, Demografiska rapporter 2004:1, s. 57.

⁶ Prop. 1995/96:208 *Underhållsstöd till barn med särlevande föräldrar, m.m.*

för om-vårdnad och välbefinnande läggs istället på boföräldern. En viktig förklaring till detta skulle vara patriarkala strukturer. Det är i första hand fäder som inte bor med sina barn som tillerkänns valfrihet och mödrar som får ta ansvar.⁷

I vilken omfattning denna vision också omfattar ekonomiska förhållanden är delvis oklart. Å den ena sidan är de vuxnas ekonomiska relation efter skilsmässa och separation att betrakta som avslutad. Å den andra sidan fortsätter föräldrarnas gemensamma ansvar för barnets bästa inklusive barnets ekonomi. Utgångspunkterna för de två författningar, 7 kap. FB och UsL, som reglerar föräldrars försörjningsansvar gentemot sina barn efter en separation kan ses som en illustration på denna oklarhet. Enligt 7 kap. FB, vari föräldrars privaträttsliga skyldighet att försörja sina omyndiga barn regleras, förutsätts ekonomisk samverkan och den ena förälders underhållsskyldighet relateras till den andre förälderns inkomster. Här betonas även att barnet har rätt till en ekonomisk standard motsvarande föräldrarnas. Vid beräkningen av underhållsskyldighet enligt UsL, som reglerar det offentliga bidrag till barns försörjning via underhållsstödet, ses respektive förälders försörjningsansvar som helt oberoende av den andre förälderns ekonomiska förhållanden. Majoriteten av barn med separerade föräldrar får underhållstöd enligt UsL, inte underhållsbidrag enligt FB.⁸

1.2.1 Föräldrars underhållsskyldighet

Underhållsskyldighet följer av föräldraskapet⁹ och är inte kopplad till vårdnad. Däremot finns ett samband mellan bar-

⁷ Erikson M., *I skuggan av Pappa*, Förlags AB Gondolin 2003, s. 242.

⁸ Totalt fanns det 330 000 i underhållsstödssystemet i december 2002. Det motsvarar cirka 60 procent av de cirka 500 000 barn som lever i separerade familjer. SOU 2003:42.

⁹ Hävs föräldraskapet kan ersättning för utbetalat underhåll erhållas från staten. Se lagen 1969:620 om ersättning i vissa fall för utgivna underhållsbidrag. Ersättning i motsvarande situation för återbetalning enligt UsL regleras i 22 § 4 st. UsL. Underhållsstöd kan enligt RÅ 2002 ref. 3 utgå till barn tillkomna efter privat insemination.

nets boende och fastställande av underhållsbidrag. Lever barn och föräldrar tillsammans förutsätter rättsordningen att föräldrarna fullföljer sin underhållsskyldighet gentemot barnet inom ramen för familjegemenskapen. Någon närmare lagreglering ges inte (7:1 FB). Detsamma anses som huvudregel gälla också om barnet bor stadigvarande hos bägge sina föräldrar i växelvis boende. (Se vidare 4.1.2.) Bor barn och föräldrar inte tillsammans är däremot ansvaret för barnets underhåll som framkommit reglerat genom två skilda författningar. Dessa är 7 kap. FB, om underhållsskyldighet, samt UsL.¹⁰ I 7 kap. FB slås de allmänna civilrättsliga principerna för föräldrars underhållsskyldighet gentemot sina barn fast. Underhållsskyldighet enligt FB fastställs av allmän domstol alternativt genom avtal (7:2 2 st. FB). Underhållsskyldighet enligt 7 kap. FB upphör när barnet slutar gymnasiet eller senast vid 21 års ålder.¹¹ Barnet har rätt till förlängt underhållsstöd som längst till juni det året barnet fyller 20 år.

När underhållsbidrag beräknas enligt 7 kap. FB görs det med utgångspunkt i vad som är skäligt med hänsyn tagen till barnets behov och föräldrarnas samlade ekonomiska förmåga. Också barnets egna inkomster och tillgångar liksom dess sociala förmåner beaktas (7:1 1 st. FB). När barnets ekonomiska behov och den underhållsskyldiges förmåga har fastställts beräknas underhållsbidraget som barnets behov multiplicerat med den underhållsskyldiges förmåga och delat med boföräldrarnas och den bidragsskyldiges samlade förmåga. Följande ekvation används:

$$\text{barnets behov} \times \frac{\text{den underhållsskyldiges förmåga}}{\text{föräldrarnas förenade förmåga}} = \text{underhållsbidrag}$$

¹⁰ UsL är föremål för översyn. SOU 2003:42 *Ett reformerat underhållsstöd*.

¹¹ Prop. 2000/01:134 *Underhåll till barn som fyllt 18 år*.

Underhållsstöd enligt UsL utgår om barnet varaktigt bor och är folkbokfört hos endast en av föräldrarna. Detta oberoende av boföräldrarnas ekonomiska situation. Den förälder som inte varaktigt bor med barnet är skyldig att återbetala delar av eller hela det underhållsstöd som utbetalas av försäkringskassan. Detta belopp beräknas som en procentsats av den bidragsskyldiges inkomst i enlighet med senast fattade taxeringsbeslut, dvs. den bidragsskyldiges inkomst två år tidigare, efter det att ett avdrag på 72 000 kr per år har gjorts (25-26 §§ UsL).¹² Procentsatsen för vad som ska återbetalas är beroende av antalet barn som den bidragsskyldige har att underhålla. Begreppet ”barn” omfattar underhållsberättigade biologiska och adopterade barn som bor varaktigt med den bidragsskyldige men exkluderar styvbarn.¹³ En person som är underhållsskyldig för ett barn återbetalar maximalt 14 procent av sin bruttoinkomst efter avdraget på 72 000 kr per år. Gäller underhållsskyldigheten två barn är maximal återbetalningsskyldighet 23 procent och för tre barn 30 procent. Föreligger underhållsskyldighet för fler än tre barn ska procentsatsen motsvara det tal som erhålls om man dividerar summan av trettio och antalet barn utöver tre med det totala antalet barn (24 § UsL). Återbetalningsskyldigheten för ett barn får aldrig överstiga vad som lämnats i underhållsstöd till det barnet under den tid återbetalningsskyldigheten avser. En förälder som är återbetalningsskyldig enligt UsL anses ha fullgjort sin underhållsskyldighet intill det belopp som lämnas i underhållsstöd till barnet (7:2 a FB). Räcker inte den bidragsskyldiges inkomst för att denne ska kunna återbetala 1 173 kr per barn och månaden utgår mellanskillnaden som ett bidrag från försäkringskassan.

¹² En höjning av avdraget till 100 000 kr samt en höjning av underhållsstödet till 1 273 kr i månaden är aviserad från februari 2006. Det är den första höjningen sen 1997.

¹³ Detta till skillnad från det subsidiära ansvaret för underhåll till styvbarn enligt 7:5 FB.

Trots att de generella reglerna för föräldrars underhåll slås fast i 7 kap. FB och trots att dessa täcker fler aspekter av föräldrars underhåll använder separerade föräldrar, som vi sett, vanligen det system som ges i UsL. Det förklaras av två omständigheter: För det första är UsL fördelaktigare för en bidragsskyldig med låga inkomster. Denna fördel ska dock inte överskattas. En förälder som är underhållsskyldig för ett barn återbetalar hela underhållsstödet dvs. 1 173 kr i månaden vid en bruttoinkomst på 14 400 kr per månad. En förälder som är underhållsskyldig mot två barn återbetalar hela underhållsstödet vid en bruttoinkomst på 16 100 kr i månaden. För det andra förefaller många föräldrar uppfatta UsL som konfliktreducerande eftersom de praktiska frågorna runt underhållsstödet administreras av försäkringskassan och inte av föräldrarna själva. UsL kan alltså innebära att barnet kan få såväl ett högre som ett lägre underhåll än om underhållsbidrag enligt FB fastställs. Det betyder vidare att principen att barnet har rätt att växa upp med samma ekonomiska standard som föräldrarna inte nödvändigtvis upprätthålls eftersom underhållsstödet fastställs utan att en avvägning görs mellan föräldrarnas ekonomi.

1.2.2 Generell ekonomisk familjepolitik

Det övergripande målet för den ekonomiska familjepolitiken är att minska skillnader i ekonomiska villkor mellan barnfamiljer och personer utan barn och att för alla individer omfördela ekonomiska resurser över livscykeln.¹⁴ Det sker främst genom det allmänna barnbidraget, men också genom bostadsstödet som är en viktig form av understöd till bland annat enföräldershushåll.¹⁵

¹⁴ SOU 2001:34 s. 111.

¹⁵ Lag 1947:529 om allmänna barnbidrag, lag 1993:737 om bostadsbidrag. Se även Ryrstedt E., "Familjerätt och social rätt i samverkan" Juridisk Tidskrift, 2002–04, s. 574–591, "Familjerätt och stöd till barnfamiljer" Juridisk Tidskrift, 2004–05, s. 598–634.

Att barn med särlevande föräldrar, som en konsekvens av att föräldrarna inte bor tillsammans, riskerar att leva under sämre ekonomiska förhållanden beaktas således till viss del av det svenska välfärdssystemet. En svårighet är dock hur barnens behov ska mötas utan att separerade föräldrar överkompenseras i förhållande till samboende. En uttalad målsättning för den svenska familjepolitiken är att offentliga transaktioner till separerade föräldrar inte ska medföra att dessa gynnas jämfört med samboende föräldrar. Med andra ord ska familjepolitiken inte innehålla något moment som kan tolkas som en "separationspremie".¹⁶ Istället markeras att det är föräldrarna som är ansvariga för barnets försörjning. I det offentliga samtalet relateras sällan detta ansvar till den s.k. neutralitetsprincipen, det vill säga uppfattningen att lagstiftningen ska vara neutral till olika familjeformer och därmed inte begränsa föräldrars möjligheter till separation. Inte heller diskuteras vilken roll en enskilds ekonomiska resurser spelar för familjeombildning. (Se vidare kapitel 5.)

Genom UsL förmedlar alltså det offentliga via försäkringskassan ett visst underhållsstöd från en bidragsskyldig förälder. I vissa fall utgår hela eller delar av underhållsstödet som ett statligt bidrag till barnet. Underhållsstödets bidragsdel är det enda bidraget som är särskilt avsett för barn i enföräldershushåll. Här kan särskilt noteras underhållsstöd vid växelvis boende enligt 8 § 3 st. UsL som utgör ett extra bidrag, vilket inte är återbetalningspliktigt för någon av föräldrarna. (Se vidare 4.1.2.)

Ur det enskilda barnets perspektiv kan ambitionen bakom den generella ekonomiska familjepolitiken sammanfattas med att barnet ska garanteras en ekonomisk miniminivå. De principer som ligger till grund för 7 kap. FB är att barnen i en familj ska åtnjuta samma ekonomiska standard som föräldrarna oavsett om dessa lever med barnet eller ej och oavsett

¹⁶ SOU 2003:42 s. 109. Prop. 1978/79:12 s. 97. Se även Gunnarsson Å., *Fördelningen av familjens skatter och sociala förmåner*, Iustus förlag, 2003.

om denna standard medger en högre konsumtionsnivå än för genomsnittsbarnet.¹⁷

1.3 Syfte och frågeställningar

Det övergripande syftet med studien ”Rättvist underhållsbidrag till barn” är alltså att undersöka om lagstiftarens intention att barnets ekonomiska standard ska motsvara föräldrarnas återspeglas i rättstillämpningen eller om utdömda underhållsbidrag är lägre än vad lagstiftaren avsett. Är det fallet finns anledning att befara att barns ekonomiska villkor efter en föräldraseparation påverkas av om föräldrarna kan komma överens om barnets underhåll eller om underhållsbidrag fastställs av domstol. Det kan även betyda att barns ekonomiska villkor efter en föräldraseparation är avhängiga boendeföräldrarnas ekonomi i större omfattning än vad lagstiftaren avsett, dvs. att vad den andre föräldern betalar inte är tillräckligt för att barnet ska leva på samma standard som föräldrarna. Om så är fallet får det konsekvenser på en rad områden. Ur ett jämställdhetsperspektiv kan konstateras att de flesta barn med särlevande föräldrar bor med modern. Kvinnor som grupp har generellt sämre ekonomisk standard än män.

Följande frågeställningar undersöks: (1) vilka möjligheter barn har att genom en *domstolsprocess* få utdömt underhållsbidrag överstigande underhållsstödet enligt UsL (dvs. 1 173 kr). Av betydelse för att så ska ske är ofta att barnets behov fastställs till ett högre belopp än det på prisbasbeloppet baserade schablonerna för beräkning av barnets behov av underhållsbidrag. Därför undersöks (2) i vilken utsträckning och på vilka grunder barns behov fastställs diskretionärt med beaktande av särskilda behov eller standardtillägg. Också (3) de ekonomiska förutsättningarna för en process som ges genom

¹⁷ Prop. 1978/79:12 s. 83, 105, 422. I linje härmed har en styvförälder under vissa förhållanden subsidär underhållsskyldighet enligt 7:5 FB för barn man bor tillsammans med.

fördelningen av rättegångskostnader och barns möjlighet att erhålla rättshjälp uppmärksammas. Mot bakgrund av dessa resultat diskuteras (4) om de ekonomiska förhållandena för barn med särlevande föräldrar i större omfattning är avhängiga boföräldrarnas ekonomiska förhållanden än föräldrarnas samlade förmåga.

Avslutningsvis presenteras en förenklad modell för fastställande av underhållsbidrag till barn. Denna bygger på barns rätt till *bas-* respektive *bonusunderhåll*.

1.4 Metod och material

Studien genomförs med traditionell rättsvetenskaplig metod med inslag av empiri. Utmärkande för rättsvetenskapliga undersökningar är kopplingen till den tillämpade juridiken och därmed till den maktutövning som denna innebär. Grundläggande är kravet på rationalitet i argumentationen för en normativ sats. Konstruktionen av denna rationalitet har ifrågasatts ur såväl barn-¹⁸ som genusteoretiskt perspektiv. Till skillnad från vad som är vanligt inom annan samhällsvetenskap utvecklar den enskilde rättsvetenskaparen sällan en självständig metod för enskilda projekt, baserad på t.ex. en teoretiker verksam inom området. Istället har rättsvetenskapen en stark koppling till rättskällorna, dvs. författningar, förarbeten, vägledande domar samt eventuellt rättsvetenskaplig litteratur och vissa myndighetsbeslut. Ofta begränsas undersökningens material till dessa. Metoden för att analysera materialet ligger nära den metod som används av domstolarna för att lösa en enskild rättsfråga. Den aktuella undersökningen avviker från gängse rättsvetenskapliga undersökningar dels genom det barn- och genusteoretiska anslaget, dels genom det empiriska underlaget bestående av 2004 års tingsrättsdomar om underhållsbidrag.

¹⁸ Se t.ex. King & Piper, *How the law thinks about children*, s. 12, 29.

1.4.1 2004 års tingsrättsdomar

Det publicerade rättskällorna kompletteras alltså av en undersökning avseende samtliga tingsrättsdomar och beslut rörande fastställande och jämkning av underhåll till barn enligt 7 kap. FB som meddelats i Sverige under 2004. Insamlingen har skett genom att landets tingsrätter har tillskrivits vid tre tillfällen och ombetts överlämna sina domar och beslut rörande underhållsbidrag till barn avkunnade under 2004, respektive upplysa om sådana domar och beslut ej meddelats. I undersökningen inkom sammantaget 63 domar och beslut. De inkomna domarna och besluten fördelas på 25 tingsrätter. Tre tingsrätter har upplyst om att några domar eller beslut rörande underhållsbidrag till barn inte meddelats under 2004.

Tyvärr finns anledning att anta att det finns ett betydande bortfall i undersökningen.¹⁹ Då Domstolsverket inte för separat statistik över antalet i tingsrätt avgjorda mål om underhållsbidrag är det svårt att uppskatta hur stort bortfallet är. En tänkbar modell för att uppskatta det totala antalet domar och beslut om underhållsbidrag är att betrakta de 28 tingsrätter som besvarat undersökningen som representativa för landets övriga 44 tingsrätter. Det skulle betyda att varje tingsrätt behandlade 2,25 mål om underhållsbidrag under 2004 totalt. Vid sidan av de 63 i undersökningen inkomna domarna och besluten skulle därmed tillkomma 99 domar och beslut, dvs. totalt 162 domar och beslut. Troligen är detta ett för högt antal då flertalet större tingsrätter deltagit i undersökningen.²⁰ Det är också möjligt att en förklaring till varför ett stort antal tingsrätter avstått från att medverka i undersökningen är att man inte handlagt något mål om underhållsbidrag under 2004 och avstått från att upplysa om detta.

¹⁹ Parantetiskt kan noteras att ett liknande bortfall torde förklara de låga antalet inrapporterade i tingsrätt avgjorda tvister om vårdnad, boende och umgänge som Socialstyrelsen redogör för i *Glimtar av barn från vårdnads-, boende- och umgängesdomar 1999 respektive 2002*, Socialstyrelsen 2004. www.sos.se.

²⁰ Vilka dessa är framgår av källförteckningen.

Av de 63 inkomna domarna och besluten utgör 41 förlikningar eller gemensamma ansökningar. Ett fall berör endast resekostnader i samband med barns umgänge vilket regleras i 6 kap. FB som en umgängesfråga varför avgörandet ej beaktas här. Ytterligare fyra mål avgjordes genom tredskodomar. Tre mål avgjordes genom avskrivning. Härav följer att domstol endast i 14 fall av 63 fastställde underhållsbidrag till barn efter en prövning av tvistefrågan i sak.

Snittbelopp för underhållsbidrag per barn i samtliga domar, dvs. såväl de där parterna förlikts som de där domstol prövat frågan i sak var 1 860 kr per månad och barn. Snittbeloppet i de fjorton mål där TR fastställde underhållsbidrag var 1 932 kr per månad och barn. Beloppen varierar från 1 000 kr per barn till 3 477 kr i de mål domstol efter prövning av tvistefrågan fastställt underhållsbidrag och mellan 0 kr till 4 233 kr i de mål där domstol fastställt parternas förlikning. Det högsta totalbelopp som fastställts av TR var 6 692 kr för underhållsbidrag till två barn. (Se vidare 5.3.)

Standardtillägg var yrkade i sju av de 14 mål där TR prövade tvisten i sak och utdömdes i samtliga fall (i ett av fallen "kvittades" dock standardtillägget mot kostnaderna för barnets umgänge med den bidragsskyldige som var bosatt i Frankrike). I tre av målen där parterna ej förlikts gjordes det gällande att barnet hade särskilda behov, i två fall i form av sportaktiviteter samt medicin. I dessa två mål fastställdes underhållsbidrag med hänsyn till barnens särskilda behov. Rättegångskostnader kvittades i elva av de mål som avgjorts av TR (och i samtliga mål där parterna förlikts). Barnet alternativt boendeföräldern uppbar rättshjälp i 18 av målen, av dessa var fyra mål där tvisten prövades i sak av domstol.

Frågor om underhållsbidrag hör till de fåtal rättsområden där omyndiga barn har partställning. De företräds av boföräldern. I 19 av de domar som inkommit behandlas boföräldern, ej barnet som part. Av majoriteten av dessa domar framkommer att frågan om underhållsbidrag till barnet har väckts i samband med mål om skilsmässa alternativt vårdnad.

Endast i två av målen saknas förklaring till varför barnet ej är part. I ett av dessa mål saknar föräldrarna ombud och en tänkbar förklaring kan vara att målet är felstämt. I ett av målen för en moderlös artonåring sin egna talan mot fadern.

2 Förhandling och rättsprocess

2.1 Ett självreglerande system

Svensk barnrätt är till stora delar utformad som ett självreglerande system. Det betyder att rättsordningen ger vissa grundläggande regler för tvistehantering vid domstol men lämnar ett stort utrymme åt rättssubjekten – vanligen föräldrarna – att självständigt reglera barnets personliga och ekonomiska förhållanden.²¹ Betoningen av föräldrars samarbete rörande sina barn efter en separation har ökat efter den 1 december 1997 och den 1 oktober 1998. Möjligheten att få rättshjälp i tvister rörande barnfrågor begränsades då och 6 kap. FB om vårdnad, boende och umgänge ändrades i syfte att föra bort föräldrars tvister om barn från domstolarna. Föräldrar uppmuntras istället att med hjälp av samarbetssamtal söka nå utomrättsliga överenskommelser om barnen.²² För det fallet föräldrarna inte kan komma överens kan ett visst skydd för barnet framdrivas på rättslig väg. Ett exempel är domstols möjlighet att på yrkande av barn eller bidragsskyldig förälder fastställa och jämka underhållsbidrag till barn enligt 7 kap. FB.

²¹ Schiratzki J., *Barnrättens grunder*, 2005.

²² Det har förslagits att samarbetssamtal i framtiden ska omfatta också överenskommelser om barnets ekonomi. Dir. 2002:89. Vad som till någon del talar emot ett sådant arrangemang är att avtal om underhåll inklusive resekostnader, till skillnad från avtal om vårdnad, boende och umgänge, är bindande utan godkännande av något offentligt organ. Undantag görs dock för avtal enligt vilka underhållsbidrag för framtiden ska betalas med ett engångsbelopp eller för längre perioder än tre månader (7:7 2 st. FB). Sådana avtal är giltiga endast om de är skriftliga och bevittnade av två vittnen. Så länge barnet är under 18 år krävs dessutom att avtalet är godkänt av socialnämnd.

2.2 Socialstyrelsens verksamhet – i skuggan av rättsskipning

Förutom allmän domstol finns i Sverige ingen offentlig institution som har till uppgift att bistå barn och föräldrar vid fastställande av underhållsbidrag. Det kan tolkas som att förhandling om underhållsbidrag för barn enligt formeln barnets behov gånger den underhållsskyldiges förmåga delat med föräldrarnas samlade förmåga betraktas som föräldrarnas ensak, och inte en aspekt av barnets bästa för vilken samhället har ett övergripande ansvar.²³ Ett sådant synsätt kan förefalla djärvt mot bakgrund av det svenska åtagandet att implementera barnkonventionen och barnets bästa.²⁴ Det kan dock förklaras av möjligheten att driva en rättsprocess om underhållsbidrag, liksom av att barnets minimibehov tillgodoses genom den generella ekonomiska familjepolitiken och vad särskilt gäller barn med separerade föräldrar genom underhållsstödet. (Se ovan 1.2.2.)

Oaktat att inget offentligt organ har i uppdrag att bistå enskilda barn och föräldrar i samband med avtal om umgängesbidrag fyller Socialstyrelsen vissa funktioner i samband med fastställande av underhåll. Via sin hemsida tillhandahåller Socialstyrelsen information om underhållsbidrag. Det är också Socialstyrelsen som med stöd av lagförarbeten har tagit fram de schablonbelopp som ligger till grund för beräkningen av barns behov när underhållsbidrag fastställs.²⁵ (Se vidare kapitel 3).

Det informationsmaterial Socialstyrelsen tillhandahåller är viktigt om inte annat för att det vid sidan av Domstolsverkets

²³ I dåvarande RFV:s remissvar till SOU 2003:42 föreslås dock att försäkringskassan ska få möjlighet att hjälpa föräldrar att upprätta avtal om underhållsbidrag enligt 7 kap. FB. Enligt obekräftade uppgifter förekommer även nu att försäkringskassans tjänstemän medverkar vid upprättande av avtal.

²⁴ Jfr Förenta Nationernas konvention om barnets rättigheter 1990. SÖ 1990:20. Prop. 1989/90:107 *Godkännande av FN-konventionen om barnets rättigheter*.

²⁵ Underhållsbidrag till barn. Allmänna råd från Socialstyrelsen 1989:6.

mer knapphändiga information²⁶ är det enda auktoritativa material om underhållsbidrag som finns lättillgängligt för föräldrar. Socialstyrelsens informationsmaterial ska hjälpa föräldrar att själva beräkna underhållsbidrag och nå en samförståndslösning.²⁷ Sådana samförståndslösningar anses i likhet med andra utomrättsliga överenskommelser typiskt sett påverkas av det resultat som parterna tror att domstol skulle ha kommit fram till om den haft att ta ställning i frågan.²⁸ Sambandet mellan rättsliga och utomrättsliga avgöranden är tydligt i Socialstyrelsens informationsmaterial som hänvisar till de belopp som används av domstolar. Det innebär att den beloppsmässiga ramen för de underhållsbidrag som föräldrar förhandlar fram bestäms av samma riktlinjer som domstolen tillämpar.

Vad gäller standardtillägg avviker Socialstyrelsen från den uppfattning som lyfts fram i lagförarbeten, nämligen att barn har *rätt* till samma ekonomiska standard som sina föräldrar och hävdar istället att barnet *bör* få del av denna standard och att ett standardbidrag *kan* diskuteras. Vidare informeras om möjligheten att få ett halvt underhållsstöd vid växelvis boende. Socialstyrelsen hävdar att någon skyldighet att betala underhållsbidrag inte föreligger vid växelvis boende. Här beaktas varken det förhållande att barnet enligt 7:1 FB ska ha ett underhåll som är skäligt med hänsyn till barnets behov och föräldrarnas förmåga eller 7:6 FB där det stadgas att om en av föräldrarna försummar sin underhållsskyldighet så kan rätten ålägga den försumlige att betala underhållsbidrag till barnet.²⁹ (Se nedan 3.3 och 4.1.2.)

²⁶ www.dom.se

²⁷ www.sos.se

²⁸ Mnookin, R.E., Kornhauser, L. Bargaining in the shadow of the law: The case of divorce. *Yale Law Journal* 88:950-997.

²⁹ Prop. 1978/79:12 s. 166 ff.

2.3 Domstolsprocess – barnets enda utväg?

Det stöd ett barn kan få från offentliga organ för att utverka ett underhållsbidrag som möjliggör för barnet att leva på samma ekonomiska nivå som sina föräldrar är alltså begränsat. Istället är barn med särlevande föräldrar hänvisade till att med hjälp av privata aktörer utverka ett underhållsbidrag från den föräldern det inte lever med. Det kan ske i form av avtal eller genom domstolsprocess. Vid föräldrarnas och barnets upprättande av avtal om underhållsbidrag förväntas advokater och andra juridiska biträden spela en central roll. Under rubriken "Vart kan ni vända er med frågor om underhåll och resekostnader?" hänvisar Socialstyrelsen föräldrar till advokater för att skriva ner sin överenskommelse liksom för att få hjälp om de inte kan nå ett avtal om barnets underhållsbidrag. I sistnämnda fall, framhåller Socialstyrelsen, "har föräldrarna oftast var sitt ombud. När föräldrar tvistar om underhållsbidragets storlek begär vårdnadshavaren – vid gemensam vårdnad boföräldern – ett visst belopp och den andre föräldern får uttala sig om beloppets rimlighet och sina möjligheter att betala det. Om inte en överenskommelse kan nås med hjälp av advokat, kan frågan avgöras av domstol."

Domstols uppgift i civilrättsliga mål, såsom mål om underhållsbidrag till barn, är att lösa tvister mellan enskilda. Målsättningen är att processen ska främja jämställdheten mellan medborgarna genom att ge dem möjlighet att processa inför en opartisk domstol som sliter tvisten med tillämpning av gällande rätt.³⁰ I ökad utsträckning betonas även domstols förlikningsverksamhet. Det är som framkommit särskilt tydligt när tvisten rör barn. Antalet domar i sådana mål har minskat dramatiskt under det senaste årtiondet. Vad gäller exempelvis tvister om underhållsbidrag till barn meddelades 546 domar år 1996 och 154 jämkningsbeslut rörande underhåll, dvs. totalt 700 domar och beslut vid landets tingsrätter. År 2004

³⁰ Se vidare Vindelov V., *Konflikt, tvist og mægling - konfliktløsning ved forhandling*, Akademisk forlag 1997 s. 34.

inkom i den aktuella undersökningen 63 domar och beslut om underhållsbidrag från de svenska tingsrätterna, vilket skulle innebära en minskning med över 90 procent. Även med reservation för bortfallet och hypotesen att de 28 tingsrätter som kommunicerat i undersökningen är representativa vilket skulle innebära att 2,25 mål om underhållsbidrag handläggs per tingsrätter, dvs. totalt 162, mål är detta en betydande minskning. Då landets större tingsrätter deltar i undersökningen är detta rimligen en hög skattning av antalet underhållsbidragsmål.

Det finns som delvis framkommit flera förklaringar till att antalet processer om underhållsbidrag till barn är få. Den kanske viktigaste är att det sedan 1996 inte finns någon koppling mellan det statligt administrerade underhållsstödet och det privaträttsliga underhållsbidraget. Det betyder att försäkringskassan inte längre kräver att underhållsbidrag enligt FB ska fastställas för att barnet ska komma i åtnjutande av underhållsstöd.³¹ Ytterligare ett skäl till att antalet underhållsmål är få är den generella uppmaningen till föräldrar att välja utomrättsliga lösningar i mål rörande vårdnad, boende och umgänge samt närliggande frågor om barn (6:6 FB). Till detta kommer att barnets förutsättningar för att via domstol få ett mer substantiellt underhåll är begränsade, inte minst i förhållande till rättegångskostnaderna. (Se nedan 2.4.)

2.3.1 Dispositiv process – i princip

Underhållsskyldighet enligt FB fastställs av allmän domstol i ett i huvudsak dispositivt förfarande. Det i princip dispositiva förfarandet medför att domstols ansvar för utredningen är begränsat. Är föräldrarna exempelvis överens om ett visst underhållsbidrag och yrkar att domstol i dom ska fastställa detta gör domstol ingen prövning i sak utan fastställer överens-

³¹ Undantag görs dock när den bidragsskyldige är bosatt utomlands, dom om underhållsbidrag är då en förutsättning för att barnet ska ha rätt till underhållsstöd, 31 § jämte 4 § UsL.

kommelsen. Föräldrar kan således ingå bindande avtal om underhåll. Vid tvist gör domstolen en prövning utifrån den bevisning som parterna förebringat. Vitsordas en uppgift utgår domstolen i sin bedömning från att denna är korrekt. Domstol kan inte fastställa ett högre eller ett lägre underhållsbidrag än vad som yrkats respektive medgivits. Tredskodom kan meddelas bidragsskyldig förälder men eventuellt inte mot barnet.³² Huvudregeln är att tvistiga underhållsmål ska avgöras efter huvudförhandling. Kan en förlikning mellan parterna nås kan dock mål om underhåll avgöras redan vid den muntliga förberedelsen eller "på handlingarna", dvs. utan något sammanträde (jfr 42:18 RB, 14:12 ÄktB och 6:17 4 st. FB).

2.3.2 *Jämkning av underhållsbidrag*

Underhållsbidrag enligt 7 kap. FB anpassas automatiskt till förändringar i penningvärdet.³³ Underhåll kan även jämkas av domstol eller genom avtal (7:10 FB). Jämkning av avtal eller dom kan göras vid ändrade förhållanden, pga. oskäligen avtalsvillkor samt om underhållsbidrag under en tid av sex år inte har ändrats. Vissa inskränkningar föreligger avseende jämkning av underhåll för förfluten tid. Jämkas ett underhåll pga. ändrade förhållanden kan jämkning av underhållsbidrag för tiden innan talan väckts mot parts bestridande endast göras på så sätt att obetalda bidrag sätts ned eller tas bort. Barnet kan alltså inte få ett högre underhåll för denna tid. Jämkas avtalet på grund av oskäligen villkor får beslut om att erhållna bidrag ska betalas tillbaka endast meddelas om det finns särskilda skäl. Barnet ska normalt alltså inte behöva betala tillbaka vad det erhållit.

Trots att ingen offentlig instans har ett uttryckligt ansvar för att hjälpa barn och föräldrar att fastställa underhållsbi-

³² Se Bejstam L., Wickström A., *Underhållsstöd och underhållsbidrag*, Juristförlaget, 1996. s. 160 f.

³³ Lagen 1966:680 om ändring i vissa underhållsbidrag. Detta till skillnad från underhållsstödet som inte är indexreglerat.

drag förekommer det att socialnämndens familjerätt assisterar vid upprättande av avtal om underhållsbidrag till barn. Enligt HovR kan särskilda krav ställas när avtal om underhållsbidrag upprättas av offentliganställda tjänstemän.

RH 1997:6 behandlar jämkning av avtal om underhåll upprättat av en kommuns familjerättssektion då avtalet inte upprättats i enlighet med domstolspraxis. Kostnaderna för det 18-åriga barnet, som förde sin egna talan och hade undertecknat avtalet, hade beräknats på ett felaktigt sätt. Vidare hade den bidragsskyldiges bostadskostnad beaktats över norm och hänsyn felaktigt tagits till den bidragsskyldiges subsidiära underhållsskyldighet gentemot styvbarn. Avgörande för HovR:s bedömning var att ungdomar ska kunna förlita sig på att avtal om underhållsbidrag som upprättas av offentliganställda tjänstemän grundar sig på vedertagna principer för beräkning av underhåll. Skäl för jämkning ansågs föreligga.

Av 2004 års TR domar, inkomna i den aktuella undersökningen, utgjorde tre av de fjorton mål som avgjordes efter prövning i sak jämkningar av tidigare domar respektive avtal.

2.4 Rättegångskostnader

Domstolsprocesser är dyra. Rättegångskostnader kan därför medföra att parternas processuella ställning och vilja att initiera en process blir beroende av vilka ekonomiska resurser de har. Rättegångskostnader kan därmed användas som ett medel för att minska processbenägenhet till förmån för utomprocessuell förlikning. Vad särskilt gäller dispositiva mål, såsom mål om underhållsbidrag, har betonats att parterna inte bör gå till domstol utan att första ha gjort allvarliga försök att lösa tvisten på egen hand.³⁴ Mot sådana begränsningar av antalet processer står rättsstatens ambition att allmänheten oberoende av ekonomiska resurser ska kunna få vissa rättsliga ärenden prövade av domstol. Det har särskilt ansetts gälla indispositiva mål. Därför utgår allmän rättshjälp

³⁴ Prop. 1984/85:163 *Rättshjälpslag*, s. 9.

i vissa fall för kostnader i rättsliga angelägenheter om vårdnad, boende och umgänge men också i undantagsfall för huvudsakligen dispositiva frågor såsom underhåll till barn (11 § Rättshjälpslagen, RhjL).

Vad gäller föräldrars tvister om barn förs dock, oaktat det offentligas ansvar för barnets bästa, en allt större del av kostnader för en eventuell domstolsprocess över på parterna. Föräldrarna måste nämligen i stor utsträckning via hemförsäkringens rättsskydd betala kostnaderna för en process om underhållsbidrag.³⁵ (Se vidare 2.4.1, 2.4.2.)

Rättegångskostnader fördelas i mål om underhållsbidrag till barn vanligen enligt huvudregeln för processkostnader i dispositiva tvistemål. Det betyder att tappande part utöver sina egna rättegångskostnader också betalar motpartens kostnader (18:1 RB). Denna regel förväntas leda till att talan endast väcks i mål där käranden anser sig ha goda förutsättningar att vinna. Förliks parterna ska vardera parten bära sina kostnader om inte annat avtalats (18:5 3 st. RB). I mål om underhållsbidrag till barn kan dock vissa avvikelser från bestämmelserna i 18 kap. RB om rättegångskostnader göras enligt 7:19 1 st. FB. Finns det särskilda skäl får rätten således förordna att vardera part ska bära sina egna rättegångskostnader. Som särskilda skäl anges i förarbetena att barnet har egen bostad eller bor mer permanent hos någon annan än den vårdnadshavare som formellt är boförälder. Också om barnets talan förs av en annan ställföreträdare än boföräldern kan särskilda skäl för kvittning finnas. För ett barn över 18 år sin egen talan kan det i sig vara skäl för kvittning.³⁶ Finns det

³⁵ Regan, F., "Retreat from Equal Justice? Assessing the Recent Swedish Legal Aid and Family Law Reforms", *Civil Justice Quarterly*; 168-184, Ds 2003:55, Renfors C., Sverne E., *Rättshjälpslagen och annan lagstiftning om rättsligt bistånd : en kommentar*, Norstedts Juridik 1998.

³⁶ Prop. 1984/84:163 s. 13. En viktig jämningsgrund när 7:19 FB stiftades var att barnets talan fördes på initiativ av försäkringskassan. En förutsättning för bidragsförskott (numera underhållsstöd) var enligt då gällande rätt att barnet medverkade till att få ett korrekt underhållsbidrag fastställt. Som framkommit gäller det numera endast om den bidragsskyldige är bosatt utomlands.

inte sådana särskilda skäl och har barnet i rättegången företrots av boföräldern betalar denne barnets kostnader (7:19 2 st. FB).

Rättegångskostnader kvittades i samtliga fall utom tre av de 14 mål som avgjorts av TR efter prövning av tvisten i sak under 2004 och naturligtvis i samtliga fall där parterna förlikts som inkommit i undersökningen av 2004 års tingsrättsdomar. Kvittning har skett oberoende av hur stor skillnaden mellan medgivet och utdömt underhåll varit. Inte heller tillmäts det någon betydelse om det är barnet som initierat mål om underhållsbidrag eller om barnet har stämts in av den bidragsskyldige föräldern. En parts rättegångskostnader skiftar beroende på hur komplicerat ett mål är. Går frågan till domstol förefaller det rimligt att räkna med en tidsåtgång för ombudet på cirka 10–15 timmar.³⁷ Självrisken i hemförsäkringarnas rättsskydd varierar, ett vanligt exempel är dock 20 procent av de faktiska kostnaderna, lägst 1 500 kr.³⁸ En part kan alltså räkna med att stå för sina egna rättegångskostnader och att dessa kostnader kan uppgå till ungefär 3 500 kr. Saknar parten hemförsäkring blir kostnaden det femdubbla.

Vissa frågor rörande rättegångskostnader i mål om underhållsbidrag till barn har prövats av HD. Ett exempel är frågan om vem av föräldrarna som ska betala barnets rättegångskostnader när barnet bytt boendeform efter det att målet om underhållsbidrag har avgjorts.

NJA 2002 s. 471 rörde ansvaret för barnets rättegångskostnader i ett mål där barnet hade bytt boförälder efter det att rättegångskostnaderna uppkommit. Den tidigare boföräldern ålades att istället för barnet betala den tidigare bidragsskyldige förälderns rättegångskostnader. Den tidigare boföräldern hävdade att hon och barnet, som varken vid tidpunkten för talans väckande eller senare under det att målet var anhängigt bott tillsammans, inte

³⁷ År 2005 var timtaxan för biträde 1 250 kr.

³⁸ Aktsam och Folksam, 2005. Enligt uppgift är det vanligt att de fattigaste hushållen inte har hemförsäkring och alltså står utanför rättsskyddet. De är därmed beroende av rättshjälp för att inte själva behöva bära hela kostnaden för en rättsprocess.

hade en sammanblandad ekonomi och hon därför skulle befrias från ansvaret för barnets rättegångskostnader. HD:s majoritet fann att den tidigare boföräldern inte skulle ersätta den senare boföräldrarnas rättegångskostnader.

Åberopas flera grunder i mål om underhållsbidrag till barn är det inte alltid helt enkelt att avgöra vem som är att betrakta som förlorande part och därmed som ansvarig för rättegångskostnaderna i tvist om underhållsbidrag till barn (jfr 18:4 RB). Frågan har prövats av HD i NJA 1989 s. 700.

I NJA 1989 s. 700 hade den underhållsskyldige av TR förpliktats att utge ett underhållsbidrag som var lägre än det yrkade. Vardera part överklagade till HovR. Den bidragsskyldige yrkade ersättning för rättegångskostnader, vilket ej prövats av TR. HovR fastställde TR:s dom samt fann att barnet skulle ersätta den bidragsskyldiges rättegångskostnader i TR då parterna ömsom vunnit och ömsom förlorat. Barnet ålades att betala den bidragsskyldiges rättegångskostnader i HovR. Barn och boförälder sökte revision och yrkade i första hand att vardera part skulle bära sina rättegångskostnader enligt 7:19 2 st. FB. I andra hand yrkade boföräldern att föräldrarna skulle ses som ömsom vinnande och ömsom tappande vardera part skulle bära sina kostnader enligt 18:4 RB. HD fann att skäl för kvittning enligt FB inte förelåg. HD fann vidare att vardera part var att se som tappande i HovR och skulle betala sina egna kostnader. Att den bidragsskyldige vunnit visst bifall till ett av TR förbisett yrkande om rättegångskostnader ändrade inte detta. Vardera part stod sina kostnader i HD.

En grundläggande ambition i svensk barnrätt är som framkommit att förmå parterna att komma överens och att själva nå en lösning utan domstols medverkan. Skulle det likväl erfordras medverkan av domstol sker det vanligen genom att parterna med domstols hjälp når en överenskommelse som stadsfästs av domstolen. I dessa fall kvittas regelmässigt rättegångskostnaderna i enlighet med huvudregeln i 18:5 RB. För det fallet att en part däremot ensidigt återkallat talan betraktas denne enligt huvudregeln som förlorande och ska betala motpartens kostnader. Frågan har prövats av HD i NJA 1998 s. 742.

I NJA 1998 s. 742 hade boföräldern väckt talan om höjning av tidigare avtalat underhållsbidrag för ett barn. Då det visade sig att den underhållsskyldiges inkomster inte hade ökat återkallades talan. Barnet ålades att svara för den underhållsskyldiges rättegångskostnader. Barn och boföräldern överklagade och yrkade befrielse från att betala den underhållsskyldiges rättegångskostnader. HD konstaterade att bestämmelserna i 18 kap. RB inte var omedelbart tillämpliga men att motiven stödde en tolkning av 7:19 FB enligt vilken en återkallad talan var att jämställa med att barnet förlorat. HD fann vidare att inga särskilda skäl förelåg som motiverade att rättegångskostnaderna kvittades.

Vid fördelningen av rättegångskostnader är således barnperspektivet begränsat. Det kan anföras möjligheten till jämkning av rättegångskostnaderna är ett sätt att främja barnets intresse då det sällan eller aldrig riskerar att bli skyldigt att ersätta den bidragsskyldige föräldrarnas rättegångskostnader. Det är dock tveksamt om detta är ett exempel på barnperspektiv då samma regler gäller för andra familjerättsliga tvister i vilka barnet inte är part.

2.4.1 Rättsskydd

Efter 1997 års ändringar av RhjL är det i första hand rättsskyddsförsäkringen, inte den allmänna rättshjälpen, som ska utnyttjas för att täcka rättegångskostnaderna i tvister om underhållsbidrag till barn. Rättsskyddsförsäkringen ingår automatiskt i de flesta svenska hem-, villa- och fritidshusförsäkringar. Som huvudregel krävs att försäkringen har varit gällande i två år innan rättsskyddsförsäkringen tas i anspråk. Rättsskyddet i föräldrarnas hemförsäkring omfattar tvister rörande underhållsbidrag till barn under förutsättning att tvisten inte har samband med föräldrarnas skilsmässa eller separation eller har väckts inom två år från det att frågan om skilsmässa eller samboseparation slutligen avgjorts. Ytterligare en förutsättning för att rättsskyddsförsäkringen ska gälla är att den försäkrade anlitar ett juridiskt ombud som lever upp till de krav försäkringsbolagen ställer. Det innebär sam-

mantaget att ombudet ska vara en advokat eller jurist anställd hos en advokat som godkänts av Försäkringsbolagens rättskyddsnämnd.

Rättsskyddsförsäkringen innebär att den försäkrade betalar en självrisk. Denna kan variera mellan försäkringsbolagen. Som framkommit är vanligen självrisken 20 procent av de ersatta kostnaderna eller lägst 1 500 kr.³⁹ De högst belopp som ersätts är tre basbelopp, cirka 120 000 kr. För låginkomsttagare med en bruttoårsinkomst understigande 120 000 kr kan självrisken innebära högre rättegångskostnader än den inkomstrelaterade rättshjälpsavgiften.

2.4.2 Rättshjälp

Rättshjälp är en social skyddslagstiftning som syftar till att hjälpa den som inte kan få rättsligt bistånd på annat sätt. Den allmänna rättshjälpen är inkomstrelaterad och upphör vid inkomster överstigande 260 000 kr och den rättssökande är skyldig att betala en rättshjälpsavgift. Rättshjälpsavgiften utgör 2–10 procent av de faktiska kostnaderna för den med en årsbruttoinkomst under 120 000 kr, 20 procent av de faktiska kostnaderna för den med årsbruttoinkomster mellan 120 000 kr och 150 000 kr dock minst 1 500 kr. För den med årsbruttoinkomster mellan 150 000 kr och 260 000 kr utgör rättshjälpsavgiften 30 respektive 40 procent (23 § RhjL).⁴⁰ För dessa inkomstgrupper kan rättsskyddsförsäkringen vara ekonomiskt mer fördelaktig än rättshjälpen. Är den rättssökande minderårig får det beslutas att någon rättshjälpsavgift inte ska betalas om barnets ekonomiska förhållanden ger anledning till det. Beviljas ett barn rättshjälp med sådana villkor stannar hela barnets kostnader på staten.

³⁹ Aktsam och Folksam, 2005.

⁴⁰ Av 38 § RhjL följer att den sökandes bruttoårsinkomst reduceras med 15 000 kr för varje barn för vilket denne är försörjningsansvarig, maximalt 75 000 kr.

För att rättshjälp ska medges ska det anses rimligt att staten bidrar till kostnaderna och att den sökande har behov av ett juridiskt ombud. Bedömningen av rätt till rättshjälp görs utifrån den sökandes möjligheter att utan rättshjälp tillvarata sina intressen i den aktuella angelägenheten. Ärendets svårighetsgrad ska vägas mot den sökandes personliga kvalifikationer. Företräds barnet av en förälder är dennes kvalifikationer avgörande. För att rättshjälp ska beviljas ska den sökande som regel börja med en timmes rådgivning hos en advokat eller annan jurist som meddelar rättshjälp. Kostnaden för rådgivningen betalas normalt av den sökande själv. Allmän rättshjälp innebär att kostnader för juridiskt biträde, eller delar av kostnaderna, stannar på det allmänna. Däremot utgår inte ersättning för motparts kostnader. Sådana kostnader kan täckas av rättsskyddsförsäkring. I de fall då föräldrarna själva genom avtal vill komma överens om underhållsbidrag anses biträdesbehovet kunna täckas genom en eller två timmars rådgivning.

Rättshjälp i tvist om underhållsbidrag kan utgå om tvisten har samband med skilsmässa, upplösande av samboförhållande eller tvist om vårdnad, boende och umgänge. I andra fall krävs särskilda skäl för att få rättshjälp i mål om underhåll (11 § p. 2 RhjL). Rättshjälp beviljas som huvudregel för maximalt 100 timmars arbete (15 § RhjL jämte 34 § RhjL). Det motsvarar i princip rättsskyddsförsäkringens tre prisbasbelopp. Som framkommit uppbar barnet alternativt boendeföräldern rättshjälp i cirka en tredjedel av de domar och beslut om underhållsbidrag som meddelades under 2004.

Vid införandet av kravet på särskilda skäl för rättshjälp i mål om underhållsbidrag, den 1 december 1997, förutsattes att det då nyinförda underhållsstödet skulle medföra att i stort sett alla barn med särlevande föräldrar bosatta i Sverige skulle kunna få underhållsstöd. I motiven till RhjL görs en tydlig koppling mellan underhållsstöd och rättshjälp. Rättshjälp ska komma i fråga endast om barnet har behov av ett större underhållsbidrag än vad som motsvaras av underhålls-

stödet, eller om barnet inte är berättigat till underhållsstöd. Den sökande måste även kunna visa att förhållandena är mer komplicerade än normalt. För att rättshjälp ska beviljas i mål om underhållsbidrag till barn krävs således, för det första, att det kan visas att barnets ekonomiska behov medför att nivån på underhållsbidraget överstiger underhållsstödet, alternativt att barnet inte är berättigat till underhållsstöd.⁴¹ För det andra ska förhållandena i det aktuella fallet vara komplicerade. Några särskilda riktlinjer för att bedöma vad som utgör mer komplicerade förhållanden ges inte i lagens förarbeten.⁴² En indikation på att målet är komplicerat kan dock vara att det har internationell anknytning.⁴³ Också tidsåtgången för ombudets arbetsinsats kan medföra att ett mål ses som komplicerat.⁴⁴

För att barnet ska medges rättshjälp i mål om underhållsbidrag krävs således dels att målet är komplicerat, dels att barnets behov av underhållsbidrag överstiger dess ekonomiska behov enligt UsL. Då barnets ekonomiska behov enligt 7 kap. FB beräknade enligt Socialstyrelsens schablon understiger vad som betraktas som barnets behov enligt UsL tycks detta krav förutsätta att barn som begär rättshjälp antingen yrkar standardtillägg eller göra gällande att särskilda behov föreligger. (Se vidare kapitel 3.) I annat fall understiger dess behov enligt FB regelmässigt dess behov enligt UsL (en annan sak är att proportioneringen mellan föräldrarna av FB:s lägre behov kan leda till att underhållsbidrag enligt FB fastställas till ett högre belopp än underhållsstödet). HD har dock i NJA 2003

⁴¹ Så kan vara fallet om den bidragsskyldige är bosatt utomlands (4, 31 §§ UsL).

⁴² Prop. 1996/97:9 s. 139, 210 f. Viss ledning för bedömningen av vad som utgör särskilda skäl kan dock fås av de riktlinjer för bedömningen av rätt till rättshjälp i mål om äktenskapsskillnad och därmed sammanhängande frågor. Också här är särskilda skäl en förutsättning för rättshjälp, här avgörs frågan om särskilda skäl föreligger av vilken biträdesinsats som krävs. Ett skilsmässomål anses vara komplicerat när den biträdesinsats som krävs uppgår till omkring fem timmar inklusive rådgivningstiden.

⁴³ Prop. 1996/97:9 s. 140.

⁴⁴ Jfr NJA 2003 s. 226 med hänvisning till prop. 1996/97:9 s. 133.

s. 226 funnit att stor försiktighet ska iakttas vid beviljandet av rättshjälp när standardbidrag är yrkat. HD:s ställningstagande motiveras av RhjL:s karaktär av social skyddslagstiftning.

I NJA 2003 s. 226 väckte ett tvåårigt barn talan mot sin far och yrkade att det utgående underhållsbidraget om 1 200 kr skulle jämkas till 2 500 kr pga. ändrade förhållanden. Barnet ansökte om rättshjälp. Ansökan om rättshjälp avslogs av TR med motiveringen att särskilda skäl inte förelåg. HovR beviljade rättshjälp med motiveringen att det yrkade underhållsbidraget klart översteg underhållsstödet och att biträdet hade lagt cirka sju timmar på ärendet.

Behovet av arbetsinsatsen ifrågasattes inte av Domstolsverket. Av betydelse för HovR:s bedömning förefaller också ha varit att försök att nå en överenskommelse hade gjorts men misslyckats. Domstolsverket överklagade. HD avslag med följande motivering barnets ansökan om rättshjälp

”Det förhållandet att rättshjälp kan beviljas i fall då barnet har ett behov av underhållsbidrag som överstiger underhållsstödet kan, mot bakgrund av den restriktivitet som ligger i rekvisitet särskilda skäl, inte uppfattas så att rättshjälp alltid ska beviljas i sådana fall. Härutöver bör i det enskilda fallet krävas att förhållandena är mer komplicerade än normalt för att rättshjälp ska medges. Så kan vara fallet exempelvis om barnet har speciella behov eller föräldrarnas ekonomiska förhållanden är svårutredda och svårbedömda. Med hänsyn till rättshjälpslagens karaktär av social skyddslagstiftning bör vidare särskild restriktivitet iakttas med att bevilja rättshjälp när underhållsbidraget inte är avsett att täcka ett barns grundbehov, utan avser s.k. standardtillägg. Den omständigheten att ärendet krävt en biträdesinsats utöver två timmars rådgivning kan tyda på att ärendet är mer komplicerat än normalt, men bör i mål om underhållsbidrag till barn inte tillerkännas avgörande betydelse.”

HD:s ställningstagande innebär att rättshjälp endast i undantagsfall beviljas när fråga är om standardtillägg. Enligt HD medför RhjL:s karaktär av social skyddslagstiftning att stor försiktighet ska iakttas vid beviljandet av rättshjälp när stan-

dardbidrag är yrkat. HD diskuterar inte den omständigheten att beräkningsgrunden för barns behov av underhållsbidrag enligt FB understiger beräkningsgrunden för barns behov enligt UsL. Med viss reservation för konsekvenserna av skillnader i föräldrarnas inkomst innebär det att standardtillägg eller särskilda behov i det flesta fall är en förutsättning för att barnet alls ska ha något intresse av att yrka ett underhållsbidrag enligt FB. Det i sin tur innebär att den restriktiva synen på rättshjälp till barn som kommer till uttryck i NJA 2003 s. 226 berör de allra flesta fall då ett barn initierar en tvist om underhållsbidrag.

2.5 Sammanfattande kommentar

Oaktat att Sverige genom ratificeringen av barnkonventionen åtagit sig ett långtgående ansvar för barnets bästa, och att materiell standard är en viktig aspekt av barnets bästa saknas ett offentligt organ med uppdrag att stötta barnet i frågor rörande underhållsbidrag efter en föräldraseparation. Detta förklaras av att barnet garanteras en ekonomisk minimistandard genom underhållsstödet och den generella ekonomiska familjepolitiken. Barnet är därmed hänvisat till privata aktörer, främst boföräldern, för att utverka ett underhållsbidrag som medger det en standard motsvarande föräldrarnas. För det fallet en överenskommelse med den bidragsskyldige föräldern inte kan nås är barnet hänvisat till att väcka talan vid allmän domstol. Barnets rättegångskostnader betalas vanligen genom boföräldrarnas privata rättsskyddsförsäkring. Av den undersökning av underrättspraxis som genomförts framgår att rättegångskostnaderna i mål om underhållsbidrag regelmässigt kvittas. Inte i något fall har 18:4 RB 1 st. *in fine* tillämpats, dvs. domstol har avstått från att jämka rättegångskostnaderna med hänvisning till vad en part har tappat endast är av ringa betydelse.

Vad gäller barnets möjlighet att få rättshjälp har HD intagit en starkt restriktiv hållning, särskilt om standartillägg är

yrkat. Denna inställning inger betänkligheter. För låginkomsttagare kan användandet av rättsskyddsförsäkringen istället för rättshjälpen innebära betydligt högre kostnader. Skillnaderna blir särskilt tydliga i mål om underhåll där barnets rättshjälpsavgift kan fastställas till noll kronor. Ska kostnaderna däremot täckas genom boföräldrarnas rättsskyddsförsäkring betalar boföräldern 20 procent av kostnaderna, oavsett inkomst. En alltför restriktiv syn på beviljande av rättshjälp i mål om underhåll kan vara konflikt drivande då ett alternativ till att barnet driver en process om underhållsbidrag är att någon av föräldrarna väcker talan i en närliggande fråga såsom vårdnad, boende eller umgänge, mål vari rättshjälp lättare kan erhållas, och tar upp frågan om underhållsbidrag i detta mål. Till det kommer att standardtillägg kan vara en förutsättning för att barnets behov av underhållsbidrag ska kunna fastställas på en nivå som överstiger underhållsstödet.

Med hänvisning till de frågor som denna studie söker besvara kan konstateras barnets ekonomiska förutsättningar för en process om underhållsbidrag i allt väsentligt är avhängiga boföräldrarnas ekonomi och möjlighet att betala en hemförsäkring inkluderande rättsskyddsförsäkring samt rättsskyddsförsäkringens självrisk. Möjligheten att få rättshjälp är begränsad och rättegångskostnaderna kvittas regelmässigt, dvs. barnet betalar sina egna rättegångskostnader

3 Barns behov – avgörande för underhållsbidraget

Underhållsbidrag till barn beräknas som kvoten av barnets behov och föräldrarnas förmåga. Ett första steg vid beräkningen av underhållsbidrag är att fastställa barnets behov av ekonomiskt underhåll. Här är den av Socialstyrelsen framtagna schablonen för beräkningen av underhållsbidrag av största vikt, eller som det uttrycks av Underhållsbidrags- och bidragsförskottsutredningen -93:⁴⁵

”Socialstyrelsen har ... arbetat fram detaljerade riktlinjer för hur man räknar ut underhållsbidrag till barn. De finns intagna i publikationen ”Underhållsbidrag till barn, Allmänna råd från Socialstyrelsen 1989:6”. De allmänna råden – som till stora delar bygger på uttalanden i förarbetena till 1979 års underhållsreform – är inte bindande; fråga är om råd och rekommendationer. De vänder sig i första hand till de tjänstemän i kommunerna som medverkar vid fastställande av underhållsbidrag. Råden har emellertid fått ett stort genomslag och detta även i domstolspraxis.”

Undersökningen av 2004 års domar bekräftar de allmänna rådets fortsatta användning vid domstolarna. Socialstyrelsens schablon åberopas i samtliga fall där domstol fastställt eller jämkat underhållsbidrag. Barns behov enligt FB:s schablon utgörs beroende av dess ålder av 65–80–95 procent av prisbasbelopp enligt lagen 1962:381 om allmän försäkring (AFL),

⁴⁵ SOU 1995:26 s. 51 se även SOU 2003:42 s. 68.

dvs. 2 134 kr, 2 627 kr och 3 119 kr per månad.⁴⁶ Till dessa belopp läggs utgifter för barnomsorg, vanligen motsvarande maxtaxan, vilket år 2005 är 1 260 kr för ett barn och heltidstillsyn. Eventuellt görs avdrag för måltider utanför hemmet med 394 kr. Efter avdrag för barnbidrag, förlängt barnbidrag respektive studielån kan det belopp som enligt schablon ska fördelas mellan föräldrarna fastställas enligt följande uppställning.

0–6 år	= 2 134 – 950	= 1 184 kr	
	+ 1 260 ⁴⁷	= 2 444 kr	
7–12år	= 2 627 – 950	= 1 677 kr	
	+ 840 ⁴⁸	= 2 517 kr	
13–16 år	= 3 119 – 950	= 2 169 kr	
16→	= 3 119 – 791	= 2 328 kr	Figur 1

Dessa belopp anses alltså enligt FB och Socialstyrelsen utgöra en rimlig standard för barn. Vad som utgör en rimlig ekonomisk levnadsstandard för barn är dock inte fastslaget en gång för alla. Tvärtom fastställs barns ekonomiska behov, som kommer att utvecklas i det följande, enligt olika principer beroende på vilket rättsområde som är aktuellt. Det medför att de belopp som anses behövas för att försörja barnet varierar. Exempelvis anses barnet grundbehov vara lägre när underhållsbidrag ska fastställas enligt kap. 7 FB än när det beräknas enligt UsL.

Också om perspektivet begränsas till ett rättsområde, underhållsbidrag till barn enligt FB, kan skilda utgångspunk-

⁴⁶ I schablonbeloppet ingår enligt Socialstyrelsen följande poster: livsmedel, förbrukningsvaror, hälso- och hygienartiklar, kläder och skor, leksaker och fritidsartiklar, husgeråd och inventarier, TV och radio, reparationer m.m. hushållsel, försäkringar och fickpengar. Till schablonbeloppet läggs kostnader för barnomsorg, fritidshem, inackordering på studieorten etc. Reducering görs med 10 procent av prisbasbeloppet om barnet får mat på dagis, fritids eller i familjedaghem. www.sos.se

⁴⁷ Barnomsorg heltid.

⁴⁸ Barnomsorg deltid, fritidshem.

ter för bestämmandet av barns ekonomiska behov skönjas. Enkelt uttryckt handlar ställningstagandet om barn med en eller två välbärgade föräldrar generellt ska ha rätt till högre underhållsbidrag än barn vars föräldrar har mer begränsade ekonomiska resurser. I lagmotiven till 7 kap. FB presenteras två delvis motsägelsefulla svar på frågan om hur ett skäligt belopp för underhållsbidrag ska fastställas. Å den ena sidan anförts att underhållsbidrag ska beräknas med utgångspunkt i barnets generella, schabloniserade behov utan att dessa behov relateras till föräldrarnas standard, å den andra sidan framhålls att barnet kan göra anspråk på samma ekonomiska standard som föräldrarna.⁴⁹ De bägge perspektiven kan kopplas samman på så sätt att en hög ekonomisk standard hos en eller bägge föräldrarna innebär att barnet har rätt att få mindre angelägna behov tillgodosedda.⁵⁰ Den första principen bygger på tanken att det enskilda barnets behov fastställs och ligger till grund för beräkningen av underhållet. Den senare tanken implicerar att ett enskilt barns behov av underhåll på en viss nivå inte behöver kunna drivas i bevis utan att större vikt kan läggas vid föräldrarnas ekonomiska förmåga som sådan.⁵¹

3.1 Barnets egna tillgångar och sociala förmåner

När underhållsbidrag bestäms ska hänsyn tas till barnets egna tillgångar och sociala förmåner. Den av barnets sociala förmåner som tydligast påverkar beräkningen av underhållsbidrag är det allmänna barnbidraget. Det allmänna barnbidra-

⁴⁹ Prop. 1978/79:12 s. 83.

⁵⁰ NJA 1985 s. 781.

⁵¹ I lagmotiven diskuteras inte någon övre gräns för vilket belopp underhåll kan uppgå till. Före borttagandet av gåvoskatten, den 1 januari 2005, krävdes dock ett samband med barnets kortsiktiga och långsiktiga behov av underhåll för att transaktion inte skulle betraktas som en förmögenhetsöverföring, en gåva, som till skillnad från underhåll är skattepliktigt hos mottagaren. Underhåll till barn saknar skatterättsliga effekter för såväl underhållsskyldig som underhållsberättigad. Däremot påverkar det bedömningen av ekonomisk förmåga enligt 38 § RhjL. Se ovan 2.4.2.

get utgår för närvarande med 950 kr per månad till och med det kvartal då barnet fyller 16 år. Från kvartalet därefter utgår studiestöd med samma belopp under den tid som barnet studerar heltid. Går barnet på gymnasiet anses det vara 10 månader per år. Det innebär att barnets sociala förmåner minskar med 15 procent när barnet fyllt 16 år och utslaget på ett år utgör 791 kr per månad. Denna minskning är inte något som diskuteras i samband med fastställande av underhållsbidrag enligt 7 kap. FB i förarbeten, allmänna råd, etc. Inte heller beaktas den alltid av TR.

I Linköping TR T 3665-03 rörande jämkning av underhållsbidrag antogs det 16-åriga barnets sociala förmåner vara 950 kr per månad (och inte 791 kr). Ingen av parterna hade något juridiskt ombud. Målet initierades av den bidragsskyldige. Denne begärde jämkning av underhållsbidrag från 2 000 kr till 1 173 kr. Mot bakgrund av att den bidragsskyldige var arbetslös sedan tio månader, med en månadsnettoinkomst om 9 996 kr medgavs jämkning. Boförälderns bruttoinkomst uppgavs till 18 100 kr.⁵²

Av TR:s avgörande framgår inte om det var parterna som uppgivit barnets sociala förmåner till ett för lågt belopp. Är så fallet följer av underhållsbidragets i princip dispositiva natur att domstolen inte har något ansvar för att kontrollera parternas uppgifter. Av domskälen framgår emellertid att TR i brist på närmare utredning utgått från att det 16-åriga barnets "behov uppgår till 3 111 kr per månad, dvs. Socialstyrelsens schablonbelopp för år 2004. Från detta belopp skall dras barnets sociala förmåner, dvs. 950 kr".⁵³

Frågan om vilken betydelse barns inkomst av kapital ska ges vid beräkningen av barnets behov av underhållsbidrag enligt FB har prövats av HD.

⁵² TR kommenterar inte det faktum att den bidragsskyldiges aktuella inkomst innebar att han vid tillämpning av UsL hade blivit återbetalningsskyldig för så gott som hela underhållstödet om 1 173 kr.

⁵³ Linköping TR T3665-03, refererat ovan.

I NJA 1996 s. 134 fann HD i mål om bestämmande av underhållsbidrag, inklusive standardtillägg, att frågan om i vilken omfattning ett barns egna tillgångar ska beaktas vid bestämmandet av förälders underhållsskyldighet bör avgöras efter jämförelser mellan barnets och de underhållsskyldiga föräldrarnas ekonomiska förhållanden. Ju högre överskott föräldrarna har desto mindre berättigade är kraven på att barnet ska bidra. En jämförelse bör också göras mellan de berördas ekonomiska förhållanden samt av vad tillgångarna består av. Om det inte föreligger en påtaglig obalans mellan de berördas ekonomiska förhållanden bör det inte komma i fråga att vid bestämningen av underhållsbidragets storlek beakta barnets förmögenhet annat än när den är mycket stort. Däremot kan avdrag göras för barnets inkomster av kapital.

3.2 Olika behov i skilda sammanhang

Som antytts beräknas kostnaderna för ett barn på olika sätt i skilda samband. Enligt Konsumentverkets beräkning av skälig levnadsnivå är de individuella kostnaderna för barn år 2005, exempelvis 2 570 kr i månad för 15–18 åringar, till det kommer gemensamma hushållskostnader som i ett tvåpersonshushåll beräknas till 1 490 kr per månad, dvs. 745 per person. Kostnaden för ett barn enligt skälig levnadsnivå blir därmed 3 315 kr per månad exklusive boendekostnader.⁵⁴ Riksnormen för bistånd enligt SoL är för barn maximalt 2 400 kr per månad samt del i gemensamma hushållskostnader med högst 435 kr/månad, dvs. 2 835 kr per månad. Noteras kan att riksnormen för bistånd enligt SoL är att betrakta som en miniminivå, och därmed en lägsta godtagbara inkomstnivå under en begränsad tid. Också Konsumentverkets beräkning av skälig levnadsnivå tar sikte på en relativt begränsad materiell standard. Det kan illustreras av att vad som betecknas som baskonsumtionsnivån för barn, som är inriktad på livsförhållanden i stort och innehåller fler budget-

⁵⁴ Koll på pengarna 2005. Råd & Rön. www.konsumentverket.se. SOU 2003:42 del II s. 98.

poster än skälig levnadsnivå, redan år 2000 beräknades till 3 352 kr månad.⁵⁵

3.2.1 Underhållsstöd – lågt

Enligt de beräkningar som redogörs för i SOU 2003:42 "Ett reformerat underhållsstöd" kunde den genomsnittliga kostnaden för barn och ungdomar i åldern 0–18 år beräknas till 2 939 kr per månad för år 2002.⁵⁶ Det är ett belopp som ligger över riksnormen för försörjningsstöd enligt SoL, men under skälig levnadsnivå enligt Konsumentverkets beräkningar. Görs avdrag för barnbidrag eller studiebidrag från belopp 2 939 kr kan barns behov enligt utredningen fastställas till 1 989 kr per månad.⁵⁷ Hälften av detta belopp är enligt utredningen 995 kr (för barn med studiebidrag rätteligen 1 074 kr). Utredningen avstår från att föreslå en generell sänkning av underhållsstödet, vilket utgår med 1 173 kr per månad och har legat på samma nivå sedan det infördes år 1996. Det innebär att man håller fast vid att normalkostnaden för ett barn när underhållsstöd fastställs kan beräknas till 3 296 kr per månad. Genom att utgå från 3 296 kr per månad som den normalkostnad som minus barnbidraget ska fördelas mellan föräldrarna finner utredning att underhållsstödet överstiger vad man betecknar som normalkostnad för ett barn med 357 kr per månad.

⁵⁵ SOU 2003:42 del II, s. 98. Utredningen om översyn av den ekonomiska statistiken diskuterar två konsumtionsnivåer. Dessa är skälig levnadsnivå och baskonsumtion. Beräkningen av skälig levnadsnivå kan användas för att uppskatta hur stor del av befolkningen som har en inkomst under nivån för ekonomiskt bistånd enligt socialbidragsnormen. SOU 2002:73 *Förbättrad statistik om hushållens inkomster*.

⁵⁶ SOU 2003:42 s. 131.

⁵⁷ Utredningen har inte beaktat att barn över 16 år endast åtnjuter studiebidrag 10 månader per år, dvs. bidrag per månad är 791 kr, inte 950 kr. Också i övrigt är utredningens fokus i allt väsentligt det yngre barnet. Hänsyn tas exempelvis till utgifter för barnomsorg och annan barnpassning. Däremot diskuteras inte utgifter som är typiska för tonåringar, till exempel fika och mobiltelefoni.

I relation till prisbasbeloppet har dock underhållsstödet sjunkit sedan införandet. När UsL trädde i kraft utgjorde underhållsstödet 40 procent av prisbasbeloppet, numera motsvarar underhållsstödet cirka 30 procent av prisbasbeloppet. För att underhållsstödet år 2002 skulle utgöra 40 procent av prisbasbeloppet så skulle det behöva uppgå till 1263 kr, dvs. en ökning med 90 kr per månad. En höjning av beloppet med hänvisning till inflationen avvisades i utredningen "Ett reformerat underhållsstöd".⁵⁸ Som skäl härför anförde utredningen dels att den höjning av barnbidraget som gjorts inom ramen av den generella familjepolitiken innebär att underhållsstödet tillsammans med barnbidraget år 2002 utgjorde 67,2 procent av prisbasbeloppet vilket utgör en ökning med 1,6 procent jämfört med år 1994 då underhållsstödet och barnbidraget tillsammans motsvarade 65,6 procent av prisbasbeloppet. Vidare anføres att maxtaxereformen för barn i barnomsorg inneburit en ekonomisk avlastning för många boförelädrar.⁵⁹ Genom hänvisningen till den generella ekonomiska familjepolitiken och till att de ekonomiska transaktionerna, genom höjt barnbidrag och maxtaxa, till barnfamiljer i allmänhet ökat förstärks bilden av "den separerade kärnfamiljen".

3.2.2 Underhållsbidrag – lägre

När underhållsbidrag enligt 7 kap. FB beräknas bestäms alltså vanligen barns normalbehov med hjälp av schablonbelopp framtagna av Socialstyrelsen. Anmärkningsvärt nog fastställs barns behov till lägre belopp när underhållsbidrag till barn fastställs enligt 7 kap. FB än när barns behov av underhållsstöd beräknas. Som framkommit är normalbeloppen per månad för ett barn i åldern 0–6 år 65 procent av prisbasbeloppet enligt AFL, dvs. 2 134 kr. För ett barn i åldern 7–12 år beräknas normalbeloppet som 80 procent av prisbasbeloppet,

⁵⁸ SOU 2003:42. Som framkommit har en höjning av underhållsstödet med 100 kr dock aviserats av statsrådet Andnor.

⁵⁹ SOU 2003:42 s. 131.

dvs. 2 627 kr. För barn från 13 år och uppåt beräknas normalbeloppet som 95 procent av prisbasbeloppet, dvs. 3 119 kr. Till dessa belopp läggs de faktiska kostnaderna för barnomsorg medan avdrag görs för barnbidrag och vissa av barnets inkomster.

Tillämpningen av Socialstyrelsens schabloner innebär att barns behov fastställs till belopp som understiger eller kraftigt understiger vad som anses vara barns behov enligt UsL. För vissa åldersgrupper tangeras socialbidragsnivå. Det kan noteras att Underhållsbidrags- och bidragsförskottsutredningen - 93 redan år 1995 ansåg att schablonbeloppen för beräkningen av barns behov var för låga och borde höjas. Förslaget har inte lett till åtgärd.⁶⁰

De skilda beloppen för beräkning av barns behov enligt 7 kap. FB, riksnorm för försörjningsstöd samt enligt UsL framgår av följande uppställning. Härav framgår även skillnaden mellan de olika beloppen.

⁶⁰ Se SOU 1995:26 s. 250.

Barns behov enligt riksnorm för försörjningsstöd 2005⁶¹ jämfört med schablon⁶² för beräkning av underhållsbidrag 2005 samt underhållsstöd

Riksnorm försörjnings- stöd	Schablon för under- hållsbidrag	UsL	Skillnad riksnorm – underhålls- bidrag	Skillnad underhålls- bidrag – UsL
<u>0–1 år</u> 1 875 kr	<u>0–6 år</u> 2 134 kr	<u>0–18 år</u> 3 296 kr	<u>0–1 år</u> + 259 kr	<u>0–6 år</u> - 1162 kr
<u>1–2 år</u> 2 075 kr			<u>1–2 år</u> + 59 kr	
<u>3 år</u> 1 766 kr			<u>3 år</u> + 368 kr	
<u>4–6 år</u> 2 065 kr			<u>4–6 år</u> + 69 kr	
<u>7–10 år</u> 2 275	<u>7–12 år</u> 2 627 kr		<u>7–10 år</u> + 352 kr	<u>7–12 år</u> - 669 kr
			<u>11–13 år</u> + 72 kr	
<u>11–14 år</u> 2 555 kr	<u>13 år uppåt</u> 3 119 kr		<u>13–14 år</u> + 564 kr	<u>13 år uppåt</u> - 177 kr
<u>15–18 år</u> 2 835 kr			<u>15–18 år</u> + 284 kr	
			<u>0–18 år</u> + 253 kr	<u>0–18 år</u> - 666 kr

Figur 2

Av uppställningen framkommer att barns behov enligt Socialstyrelsens schablon för beräkning av underhållsbidrag enligt 7 kap. FB *understiger* vad som uppfattas som barns behov enligt UsL med 1 162 kr till 177 kr per månad beroende på

⁶¹ 2 kap. 1 § socialtjänstförordningen (2001:937). Socialstyrelsen Meddelandeblad, ändring i socialtjänstförordningen (2001:937). Riksnormen omfattar personliga kostnader samt del i gemensamma hushållskostnader i två persons hushåll. Utgifter för barnomsorg tillkommer för såväl riksnorm som schablon för beräkning av underhållsbidrag.

⁶² Underhållsbidrag från Allmänna råd från Socialstyrelsen 1989:6.

barnets ålder. Utslaget på hela barndomen anses barns behov av underhållsbidrag enligt 7 kap. FB understiga dess behov enligt UsL med 666 kr per månad. Beräknas barnets behov av underhållsbidrag enligt FB med hänsyn tagen till barnomsorg enligt maxtaxans 1 260 kr överstiger det schabloniserade beloppet för barn mellan 0 och 6 år underhållstödet med 98 kr. Från detta belopp kan dock enligt schablon dras kostnader för måltider med 394 kr vilket medför att de schabloniserade beloppet understiger barnets behov beräknat enligt UsL med 492 kr.

I snitt överstiger barnets behov enligt 7 kap. FB dess behov enligt riksnormen för försörjningsstöd enligt SoL med endast 253 kr, för vissa åldersgrupper är skillnaden så liten som 59 kr. Här kan åter erinras om att underhållsbidrag till barn definitionsmässigt utgår under långa perioder medan socialbidrag är tänkt som en nödgärd under en begränsad tid vilket anses motivera att beloppsgränserna för socialbidrag sätts lågt.

3.2.3 Särskilda behov

Barnets behov av underhållsbidrag kan även beräknas diskretionärt och ett annat belopp än schablonbeloppet kan fastställas om barnet har särskilda behov, t.ex. av medicinsk vård. Med hänvisning till föregående avsnitt är det viktigt att notera att återopande av särskilda behov inte kan ses som ett generellt korrigeringsmedel för att komma till rätta med de låga schablonberäkningarna av barnets behov. Fråga är istället om utgifter som enligt Socialstyrelsen ligger utanför schablonen, dvs. ej kostnader för livsmedel, förbrukningsvaror, hälso- och hygienartiklar, kläder och skor, leksaker och fritidsartiklar, husgeråd och inventarier, TV och radio, reparationer m.m. hushållsel, försäkringar och fickpengar. Utgångspunkten vid fastställande av särskilda behov är de faktiska extrakostnaderna för barnet. Också en förälders inkomstbortfall kan beaktas som en del av de faktiska kostnaderna för barnet. Så skedde i NJA 1995 s. 297.

I NJA 1995 s. 297 fann HD att en boförfälders inkomstbortfall, till följd av att hon måste avstå från förvärvsarbete för att ta hand om barnet, i skälig omfattning kan räknas in i det belopp som motsvarar barnets särskilda behov. HD underströk att det är föräldrarnas inkomstbortfall, inte dennes levnadskostnader, som den underhållsskyldige ska bidra till. I det aktuella fallet fann HD det inte vara visat att vårdnadshavaren, som studerade, hade inkomstbortfall för vård av barnet.

I tre av de 14 TR-domar meddelade efter prövning av sakfrågan som inkommit i undersökningen av 2004 års domar och beslut om underhållsbidrag till barn yrkade barnet att underhållsbidraget skulle fastställas med hänsyn till dess särskilda behov.⁶³ I två av målen medgavs att barnets behov av underhållsbidrag fastställdes med hänsyn till återopade särskilda behov.⁶⁴ I bägge målen motiverades barnens särskilda behov av medicinska diagnoser.

I Sollentuna TR T 965-03, rörande jämkning av avtal enligt vilket underhåll skulle utgå med 300 kr, återopades läkarutlåtanden, intyg av specialpedagog avseende dataprogram för läs- och skrivsvårigheter, behov av fotbäddar och ishockeykostnader. Underhållsbidrag fastställdes till 1 700 kr per månad, 3 000 kr var yrkat och 1 173 kr medgivet. Den bidragsskyldiges bruttomånadsinkomst uppgick till 17 100 kr och boförfäldrarnas till 13 398 kr. Föräldrarna var endast underhållsskyldiga för det aktuella barnet.

I Tierps TR T 326-03 motiverades barnets särskilda behov av hans behov av medicin och idrottsaktiviteter. Underhåll fastställdes till 1 820 kr per månad i enlighet med barnets yrkande. Den bidragsskyldiges bruttoinkomst uppgick till 21 580 kr per månad. Boförfäldrarnas bruttomånadsinkomst uppgick till 10 530 kr.

Gemensamt för de bägge avgörandena är att barnets särskilda behov under processen kunde föras i bevis dels genom utlå-

⁶³ Falu TR T 2164-03, Sollentuna TR T 965-03, Tierps TR T 326-03.

⁶⁴ Dessa var Tierps TR T 326-03, Sollentuna TR T 965-03. I Falu TR T 2164-03 motiverade inte boförfäldern, som till skillnad från den bidragsskyldige förde barnens talan utan hjälp av ombud, varför särskilda behov förelåg. Se nedan kapitel 5.

tande från vårdpersonal, dels genom kvitton på faktiska utgifter.

3.3 Standardtillägg – en rättighet

Är en eller bägge av barnets föräldrar välbärgade kan s.k. standardtillägg utan en direkt koppling till barnets behov utgå. Standardtillägg motiveras generellt av att frågan om barnets totala underhållsbehov enligt lagmotiven inte ska ses som fristående från föräldrarnas ekonomiska förhållanden.⁶⁵ Det övergripande syftet med standardtillägg är att barnet ska kunna leva på en likartad ekonomisk nivå som föräldrarna.⁶⁶ Med lagrådets ord innebär en god ekonomi hos någon av föräldrarna att barnets samlade anspråk på sin uppväxtmiljö ökar.⁶⁷ Av motiven följer alltså att standardtillägg kan ses som en rättighet för barnet. Annorlunda uttryckt innebär det att ett barn med en välbärgad förälder kan göra anspråk på en högre ekonomisk levnadsstandard än ett barn med mindre välbärgade föräldrar. Delvist motsägelsefullt har standardtillägget också relaterats till barnets behov. Det har då anförts att tillägget innebär att barnet har rätt att även få mindre angelägna behov tillgodosedda.⁶⁸ Att barnet har principiell rätt till en likartad standard som föräldrarna har slagits fast av HD. Beloppsmässigt är dock domstolarna återhållsamma vad gäller beviljandet av standardtillägg. Den restriktiva linjen följer HD:s ställningstagande i NJA 1985 s. 781.

I NJA 1985 s. 781 gjordes gällande att barnet var vant vid en god standard vad gäller fritidsaktiviteter, resor m.m. Då den

⁶⁵ Prop. 1978/79:12 s. 105 ff.

⁶⁶ Hänvisning i prop. 1978/79:12 s. 422.

⁶⁷ NJA 1985 s. 781.

⁶⁸ Se även NJA 1989 s. 700 där det tonåriga barnet yrkade en höjning av underhållsbidraget från 1 113 kr till 2 500 kr. TR konstaterade att stor restriktivitet råder vad gäller utdömande av standardtillägg. Då den underhållsskyldiges inkomster väsentligen ökat, han inte var underhållsskyldig mot fler barn och barnet befann sig i en ålder då utgifterna brukade öka, fann TR att ett standardtillägg på 300 kr skulle utgå. HovR fastställde TR:s dom i denna del. (Prövningen i HD rörde fördelningen av rättegångskostnader.)

bidragsskyldige hade ett betydande överskott och förmögenhet fann TR att ett standardtillägg skulle utgå med 300 kr per månad. Den bidragsskyldige överklagade och anförde att hans förmögenhetsförhållanden utvecklats negativt, att kostnader för barnomsorg pga. barnets ålder inte skulle beaktas och att boföräldern var gift med en man med goda inkomster. HovR fann att standardtillägg inte skulle utgå. HD konstaterade däremot, i likhet med lagmotiven, att barn efter en glidande skala kan göra anspråk på en högre standard ju bättre ställt föräldrarna har det. Inte heller en god ekonomi hos boförälder hindrar att underhållsbidraget räknas upp men dämpar barnets anspråk på den bidragsskyldige. Med hänvisning till den bidragsskyldiges ekonomi och att barnet som tonåring hade ökade anspråk på sin uppväxt miljö fann HD att standardtillägg skulle utgå. Beloppet 300 kr fastställdes med hänsyn tagen till boföräldrarnas ekonomi samt den bidragsskyldiges umgänge med barnet.

NJA 1995 s. 297 rörde dels frågan om vårdnadshavarens inkomstbortfall pga. vård av barn var att se som en del av barnets behov (se ovan 3.2.4), dels fråga om standardtillägg.

I NJA 1995 s. 297 yrkades standardtillägg för en treårings räkning. Stora skillnader förelåg i föräldrarnas ekonomiska förhållanden. Den bidragsskyldige anförde bl.a. att föräldrarna inte bott tillsammans och att barnet därför aldrig hunnit vänja sig vid någon standard som skulle motivera ett standardtillägg. Med hänvisning till NJA 1985 s. 781 konstaterade HD att utgångspunkten för bedömning av standardtillägg är att barnet ska ha ett så stort standardtillägg att dess standard är likartad som den bidragsskyldiges. Barnet måste dock på ett rimligt sätt kunna tillgodogöra sig underhållet. Också med hänsyn tagen till barnets ålder fann HD att standardtillägg skulle utgå. Underhållsbidraget fastställdes till 2 500 kr i månaden.

I NJA 1996 s. 134 var fråga om betydelsen av barnets egna tillgångar. (Se ovan 3.1.)

I NJA 1996 s. 134 hade såväl barn som föräldrar mycket god ekonomi. Boföräldrarnas överskott beräknades till 17 140 kr och den bidragsskyldiges till 6 427 kr per månad. De bägge barnen hade kapitalinkomster på cirka 500 kr i månaden. HovR, till vilkens bedömning HD anslöt sig, fann att barnen som bägge var i tonåren hade behov av ett standardtillägg utöver schablonbe-

loppet motsvarande 1 500 kr per månad. Från det beloppet gjordes avdrag för barnbidrag/studiebidrag samt barnens inkomster. Beloppet fördelades därefter proportionerligt mellan föräldrarna.

Standarttillägg yrkades i sju, dvs. hälften, av de fjorton på materiella grunder avgjorda mål som inkommit i undersökningen av 2004 års tingsrättsdomar. Standarttillägg utdömdes ej i ett av målen, ”kvittades” mot resekostnader i ett mål och utdömdes med varierande belopp i fem av målen.

I Borås TR T 2870-02 fastställdes underhållsbidraget till 2 300 kr. Moderns överskott var 3 200 kr, den bidragsskyldige faderns 10 180 kr. Det 12-åriga barnets normalbehov enligt schablon beräknades till 1 670 kr efter avdrag för barnbidrag. Barnet yrkade att underhållsbidrag skulle utgå med 3 000 kr per månad. Den bidragsskyldige medgav 1 252 kr med motiveringen att barnet inte hade behov av standarttillägg. TR fann att barnets levnadsnivå före föräldrarnas separation och faderns inkomster motiverade att standarttillägg skulle utgå. Faderns inkomster utgjorde 80 procent av föräldrarnas samlade förmåga. Beräknat på barnets grundbehov skulle detta leda till ett underhållsbidrag på 1 336 kr. TR medgav också standarttillägg. Underhållsbidrag fastställdes därmed till sammantaget 2 300 kr. Beloppet 2 300 kr fastställdes diskretionärt och motiverades inte. Parterna bar sina egna rättegångskostnader.

Huvudfrågan i Borås TR T 2870-02 var hur den bidragsskyldiges inkomster skulle beräknas. (Se nedan 4.1.) Det kan förklara det begränsade utrymmet som frågan om barnets behov gavs. I två avgöranden från Enköping TR respektive Göteborg TR diskuteras däremot barnens utgifter i detalj.

I Enköpings TR T 426-03 fördes en detaljerad diskussion om de två tonåriga flickornas behov av standarttillägg. Yrkanden framställdes med varierande belopp för tre tidsperioder. Yrkande om kontinuerligt underhåll uppgick till 2 000 kr per barn och månad. Medgivet underhållsbidrag var 1 471 kr. Särskilt diskuterar parterna de månatliga kostnaderna på 3 000 kr för den ponny som föräldrarna tillsammans gett barnen. Rätten anför att standarttillägg främst är avhängigt den bidragsskyldiges ekonomi, inte de konkreta utgifterna, givet att barnen visat

att de har förmåga att tillgodogöra sig ett standardtillägg. Den bidragsskyldige bedöms ha ett överskott på drygt 8 000 kr. Boförälderns framtida överskott bedömdes vara 2 970 kr. Pga. av barnens varierande utgifter samt boförälderns varierande inkomster fastställdes underhållsbidrag för fyra skilda perioder. Domstolen fann att standardtillägg om 300 kr per månad och barn ska utgå för en av dessa perioder, totalt 2 300 kr per barn. Yrkat underhållsbidrag för denna period var 2 500 kr, medgivet 1 825 kr.

Domslutet är svårförenligt med rättens konstaterande att standardtillägg är avhängigt den bidragsskyldiges ekonomi då dennes inkomster i allt väsentligt är desamma medan barnets utgifter (pga. försäljning av ponny) liksom boförälderns inkomster pga. sjukskrivning varierar. Också i Göteborgs TR T 10371-02, lades stor vikt vid barnens faktiska utgifter.

Göteborgs TR T 10371-02 fastställs underhållsbidrag till 2 915 kr respektive 3 477 kr per månad för flickor födda 1985 och 1981. Barnen yrkade underhållsbidrag på 3 970 kr respektive 5 090 kr. Den bidragsskyldige fadern medgav 2 500 kr per barn. Den bidragsskyldiges överskott fastställdes till åtminstone 50 000 kr per månad. Också boföräldern hade en god ekonomi. Barnen anförde att de före föräldrarnas separation var vana vid en synnerligen hög standard. De motiverade ett standardtillägg med utgångspunkt i utgifter för fickpengar, telefonkort, moped samt hyreskostnader för häst. TR fann att de åberopade utgifterna speglade barnens ekonomiska standard före föräldrarnas separation medan standardtillägg fastställs med utgångspunkt i föräldrarnas aktuella ekonomisk förhållanden. Standartillägg fastställdes diskretionärt till cirka hälften av de av barnen åberopade kostnaderna.

I avgörandet gjordes inte en proportionering av de av barnen åberopade kostnaderna i förhållande till respektive förälders ekonomiska situation. Det kan eventuellt förklaras av att rätten såg de av barnen åberopade utgifterna som "väl tilltagna". Också i följande avgörande från Växjö TR ledde den diskretionära prövning till att underhållsbidrag fastställdes till hälften av skillnaden mellan yrkat respektive medgivet underhållsbidrag.

I Växjö TR T 666-03 yrkade var och en av de två barnen, födda 1992 respektive 1995 underhållsbidrag med 4 500 kr. Den bidragsskyldige fadern medgav 3 000 kr per barn. TR fann efter en skälighetsbedömning av normalbehov, föräldrarnas ekonomiska förmåga, de ekonomiska förhållanden som barnen tidigare levt under inklusive möjligheten att utöva kostnadskrävande fritidsaktiviteter att underhållsbidrag skulle utgå med 3 750 kr, dvs. en kompromiss emellan yrkat och medgivet underhållsbidrag.

Även Örebro TR har fastställt standardbidrag diskretionärt till vad TR betecknat som "ett icke oväsentligt standardtillägg".

Örebro TR T 2316-04 bestämde underhållsbidrag till 2 000 kr för ett barn fött 2003, som yrkat 3 000 kr per månad. 1 200 kr var medgivet. Boföräldrarnas månadsinkomst uppgick till cirka 27 000 kr och den bidragsskyldige faderns till 39 000 kr. Boföräldern hade ytterligare två barn som bodde hos henne. Den bidragsskyldige var underhållsskyldig mot sammantaget tre barn. Med argumentet att barn efter en glidande skala har rätt till standardtillägg fastställde TR underhållsbidraget diskretionärt.

Stockholm TR har i ett mål "kvittat" standardtillägg mot resekostnader.

I Stockholms TR T 2470-03 valde Stockholms TR istället för att ålägga den bidragsskyldige att betala standardtillägg att inte bifalla dennes yrkande om fördelning av resekostnader för barnets umgänge i Frankrike. Vidare förutsatte TR att den bidragsskyldiges förhållandevis goda ekonomi skulle komma barnet till del i samband med umgänget.

Endast ett mål var "felstämt" i den bemärkelsen att standardtillägg inte medgavs.

I Malmö TR T 6659-03 medgavs inte standardtillägg med hänvisning till den bidragsskyldiges ekonomiska förhållanden. Han var sjukpensionär på halvtid med en bruttomånadsinkomst på 22 500 kr. Boföräldrarnas månadsinkomst uppgick till 25 000 kr, hon var försörjningsskyldig mot ytterligare ett barn. Fadern medgav att betala 1 173 kr i underhållsbidrag. Yrkat under-

hållsbidrag var 3 330 kr. Underhållsbidrag fastställdes enligt schablon till 2 000 kr.

Sammantaget är det svårt att i TR praxis finna en enhetlig linje i de diskretionära ställningstaganden som ligger till grund för bedömningen av vad som är ett skäligt standardtillägg. Flera av avgörandena ger dock intryck av att rätten gjort en kompromiss mellan yrkat och medgivet underhåll. Påtaglig är även den detaljerade argumentationen rörande barnets faktiska utgifter.

3.4 Sammanfattande kommentar

Vid en jämförelse mellan de skilda belopp som barn anses ha behov av för sin försörjning framkommer att de schabloner som ligger till grund för beräkandet av underhållsbidrag enligt 7 kap. FB är låga. För vissa åldersgrupper tangeras socialbidraget. Enligt FB:s schablon uppgår barns behov beroende av dess ålder till 65 procent, 80 procent eller 95 procent av prisbasbelopp, dvs. 2 134 kr, 2 627 kr respektive 3 119 kr per månad år 2005. Till dessa belopp läggs regelmässigt kostnader för eventuell barnomsorg som enligt maxtaxan uppgår till 1 260 kr, eventuellt minus utgifter för måltider. Barns schabloniserade behov av underhållsbidrag enligt FB understiger för samtliga åldersgrupper de 3 296 kr per månad som barns behov vid beräkning av underhållsstöd bedöms uppgå till. Det betyder att uppfattningen att underhållsstöd enligt UsL skulle utgöra en miniminivå i relation till FB:s nivå för underhåll kraftigt kan ifrågasättas. Den kan rent av betraktas som felaktig.

Barnets behov utgör en del av dividenden (täljaren) vid beräkning av underhållsbidrag och ger därmed – till skillnad från föräldrarnas förmåga – ramen för kvotens, dvs. underhållsbidragets, storlek. För att underhållsbidrag ska beräknas till belopp som med någon marginal överstiger underhållsstödet samt speglar en mer välbärgad förälders levnadsstandard förutsätts att barnet regelmässigt medges ett diskretionärt beräknat standardtillägg eller att dess behov av underhållsbidrag fastställs med hänsyn till särskilda behov. Av tingsrätts-

praxis framkommer att barnets schabloniserade normalbehov styr fastställandet av underhållsbidrag. Principen att barn ska ha rätt att växa upp med en liknande ekonomisk standard som föräldrarna, aktualiseras till vis del i samband med beräkning av standardbidrag.

Standardtillägg var yrkat i sju och särskilda behov åberopade i tre av de fjorton mål som avgjorts efter prövning i sak enligt undersökningen av 2004 års domar. Vad gäller särskilda behov godtog rätten den omfattande bevisning rörande barnets specifika utgifter som åberopats i två av fallen. Vad däremot gäller standardtillägg har dessa fastställt diskretionärt utan tydlig grund i barnets utgifter eller förälders förmåga. Ofta krävs dock, också vid fastställandet av standardtillägg, att barnet ska kunna visa att det har en hög konsumtionsnivå och dito levnadsstandard som etablerats med den bidragsskyldiges goda minne.

Vad gäller de frågor som ställs i denna undersökning kan konstateras att barnets möjlighet att få utdömt ett underhållsbidrag överstigande normen ofta, om än inte alltid, förutsätter att dess särskilda behov beaktas eller standardtillägg medges. I den mån någon gemensam linje vad gäller standardtillägg kan utläsas förefaller – vid sidan av att barnet, i motsats till vad som stipuleras i FB:s förarbeten, bör kunna driva sina behov av standardtillägg i bevis – en vanlig och för domstolen bekväm metod för fastställande av standardtillägg vara en kompromiss mellan yrkat och medgivet underhåll. Barnets ekonomiska behov relateras inte till barnets bästa eller barnets rätt.

4 Föräldrars förmåga

Att föräldrar ekonomiskt ska underhålla sina minderåriga barn oavsett om man bor tillsammans eller ej är en fråga som det råder samsyn i.⁶⁹ I likhet med vad som gäller för bedömningen av barns ekonomiska behov kan det dock diskuteras hur stor andel av en bidragsskyldigs intäkter som skäligen kan tas i anspråk för att täcka barnets behov av underhållsbidrag. Givet att den bidragsskyldiges förmåga är såväl en del av dividenden (täljare) som divisorn (nämnare) i den formel som används för fastställande av underhållsbidrag, alltså barnets behov multiplicerat med den underhållsskyldiges förmåga och delat med föräldrarnas förenade förmåga, påverkar den bidragsskyldiges ekonomiska förmåga inte den beloppsmässiga ramen för kvoten, dvs. underhållsbidraget. Denna bestäms, som diskuterats i förra kapitlet, av barnets behov.

När underhållsbidrag ska fastställas enligt 7 kap. FB är det andra steget, efter beräkandet av barnets behov, att beräkna *föräldrarnas samlade ekonomiska förmåga*. Beräkningen bygger på föräldrarnas respektive inkomst, dvs. förvärvsinkomst, arbetslöshetsersättning, pension samt beskattningsbar avkastning av förmögenhet. När en förälders förmåga att betala underhållsbidrag beräknas enligt FB har denne rätt att förbehålla sig ett visst belopp för eget och annans underhåll (7:3 1 st. FB). Förbehållsbeloppet för den underhållsskyldiges egna underhåll ska innefatta alla vanliga levnadskostnader. I likhet med vad som gäller fastställandet av barns ekonomiska behov beräknas förbehållsbeloppet med ledning av ett normalbe-

⁶⁹ Jfr dock prop. 1978/78:12 s. 1. Här slogs fast att föräldrars underhållsskyldighet mot sina barn *inte* var ovillkorlig utan underhållsskyldighet ska fastställas efter skälighet. Se ovan 2.4.

lopp. Det utgör 120 procent av prisbasbeloppet enligt AFL, dvs. 3 940 kr per månad under år 2005. Ett högre förbehållsbelopp skulle enligt förarbeten till 7 kap. FB ge bidragsskyldiga föräldrar ett oberättigat försteg framför underhållsskyldiga som lever tillsammans med barnet, ett slags skilsmässopremie.⁷⁰ Föredraganden betonade att förbehållsbeloppet låg över beloppen för existensminimum enligt socialtjänstlagen men att det knappast vore rimligt att låta den bidragsskyldige leva på en så låg nivå då underhållsbidrag utgår under lång tid.⁷¹

Den bidragsskyldige får förutom levnadskostnader även tillgodoräkna sig ett förbehållsbelopp för boendekostnader. Utgångspunkten för beräkningen av boendekostnader är de faktiska kostnaderna. Riksförsäkringsverket fastställer emellertid vissa belopp för beräkningen av vad som anses vara skälig bostadskostnad. År 2005 var maxbeloppet 7 050 kr för ett hushåll med 1–2 vuxna i Stor-Stockholm.⁷² Högre belopp kan dock godtas om det finns särskilda skäl.⁷³ Är den underhållsskyldige sambo eller gift ska sambon eller maken betala sin del av boendekostnaden, vanligen hälften. Om det finns särskilda skäl, t.ex. att maken eller sambo avstår från förvärvsverksamhet för vård av barn, får den underhållsskyldige förbehålla sig ett belopp för underhåll av make eller sambo med vilken den underhållsskyldige har barn. Normalbeloppet utgörs av 60 procent av prisbasbeloppet, dvs. 1 970 kr år 2005 (7:3 3 st. FB). En underhållsskyldig får också förbehålla sig ett belopp för underhåll av hemmavarande barn som lever tillsammans med den underhållsskyldige (7:3 4 st. FB). Detta normalbelopp utgörs av 40 procent av prisbasbeloppet, dvs. 1 313 kr år 2005. Förbehållet för hemmavarande barn är en garantiregel som endast aktualiseras i sista hand om det

⁷⁰ Prop. 1978/79:12 s. 97.

⁷¹ Motsvarande resonemang förs inte rörande det förhållande att barns behov numera fastställs på nivåer som tangerar socialbidraget.

⁷² RFFS 2004:20. www.rfv.se.

⁷³ Se NJA 1990 s. 201 refererat ovan.

underhållsbidrag som räknats fram inskränker på det hemmavarande barnets försörjning. Från de 40 procenten avräknas vad barnets andra förälder betalar, normalt hälften.

Den faktiska betydelsen av fastställandet av föräldrars förmåga att betala underhållsbidrag enligt FB för sina barn har minskat under det senaste årtiondet. Det gäller såväl föräldrar med låga inkomster, som de med högre sådana. Det beror, för det första, på att barn som en följd av att det allmänna barnbidraget höjts anses ha ett relativt sett lägre behov av underhållsbidrag från en förälder som de inte bor med. För det andra beror det på att fastställandet av ett civilrättsligt underhåll inte är en förutsättning för att underhållsstöd ska utgå, vilket var fallet rörande bidragsförskott fram till ikraftträdandet av UsL den 1 december 1996.⁷⁴ Genom införandet av UsL, enligt vilken en förälders förmåga beräknas som en procentsats av bruttoinkomsten relaterat till det totala antalet barn för vilka underhållsskyldighet föreligger (1 x 14 procent, 2 x 11,5 procent och 3 x 10 procent) minus ett grundavdrag på 6000 kr per månad, kan anföras att det offentliga behov av att fastställa en mindre välbeställd bidragsskyldigs förälders förmåga att utge underhållsbidrag så gott som eliminerats. Det hindrar emellertid inte att barn och föräldrar med låga inkomster undantagsvis tvistar om underhållsbidrag. Inte heller bryts traditionen enligt vilken föräldrar med begränsade ekonomiska resurser åläggs en relativt sett högre underhållsskyldighet gentemot sina barn än välbärgade föräldrar.

4.1 Att ta från de fattiga...?

Föräldrabalkens bestämmelser om underhållsbidrag reviderades i sin helhet senast år 1979.⁷⁵ De lagändringar som då

⁷⁴ Se Bejstam L., *Bidragsförskott*, Juristförlaget, 1994.

⁷⁵ SFS 1978:853. Förslag på vissa begränsade förändringar av beräkningen av underhållsbidrag framfördes i SOU 1995:26, i denna del har förslagen ej lett till lagstiftning. Se nedan 5.5.

genomfördes motiverades av önskemålet att förbättra situationen för de bidragsskyldiga utan att detta skulle gå ut över barnen.⁷⁶ Oaktat de stora förändringar som sedan dess har skett i samhället i stort, familjebildning och vad avser det offentligas ekonomiska stöd till barn med ensamstående föräldrar ligger 1979 års resonemang till grund för dagens rätts-tillämpning. Som framkommit har dock införandet av UsL medfört att resonemangen runt mindre bemedlade bidragsskyldigas förmåga mer sällan är tillämpliga i det praktiska rättslivet då ett barn inte behöver yrka underhållsbidrag för att underhållsstöd ska utgå. Undersökningen av 2004 års domar visar emellertid att underhållsskyldighet tar en stor andel av en mindre bemedlad underhållsskyldigs överskott i anspråk. (Se nedan kapitel 5). Värt att hålla i minnet är också att UsL kan innebära att den underhållsskyldige betalar högre belopp än om underhållsbidrag enligt FB fastställs.

En av skillnaderna mellan UsL och 7 kap. FB är att man vid beräkningen av återbetalningsskyldighet av underhållsstöd utgår från deklarerad inkomst utan att någon värdering görs av om denna skulle kunna vara högre. Vid beräkningen av föräldrars förmåga att betala underhållsbidrag enligt 7 kap. FB förutsätts däremot att föräldrarna arbetar heltid. Är den bidragsskyldige arbetslös, förtidspensionerad, studerande, föräldraledig, etc. ska en prövning göras av om skälen för minskningen i arbetstid är sådana att föräldrarnas betalningsförmåga ska beräknas efter de faktiska ekonomiska förhållandena. Enligt lagrådet bör:⁷⁷

[u]nderhållsskyldigheten ... kunna bestämmas med hänsyn till den verkliga förvärvsförmågan i fall då den underhållsskyldige utan godtagbar anledning underlåter att skaffa sig inkomster som sätter honom i stånd att bidra till barnets underhåll. En förälders intresse av att själv få avgöra hur han ska inrätta sitt liv får sålunda tåla viss inskränkning med hänsyn till hans eller hennes plikt att underhålla barn.

⁷⁶ Prop. 1978/79:12 s. 78 f.

⁷⁷ Prop. 1978/79:12 s. 402.

Uttalandet härrör från den tid då en förutsättning för att barnet skulle få bidragsförskott var att barnet medverkade till att ett underhållsbidrag fastställdes. Av äldre rättspraxis framkommer att höga krav tidigare ställdes på en bidragsskyldig förälder för att denne ska skaffa en inkomst som räcker till barnets försörjning. Vad som är godtagbara skäl till att gå ner i inkomst har prövats av HD i bl.a. NJA 1985 s. 768:

I NJA 1985 s. 768 hade en bidragsskyldig lämnat en fast anställning som busschaufför och övergått till en verksamhet som diversearbetare i skärgården vilken gav låg inkomst. Han gjorde gällande att han endast kunde bidra med underhåll in natura. Han motiverade sin ändring i livsföring med att den var i enlighet med föräldrarnas gemensamma planer före brytning. HD fann att hans underhållsförmåga skulle fastställas med ledning av inkomsten i den tidigare anställningen.

Inte heller i NJA 1990 s. 201 godtog HD att underhållsskyldighet fastställdes med beaktande av att den underhållsskyldige hade gått ner i arbetstid för att studera på komvux.

I NJA 1990 s. 201 fann HD att underhållsförmåga skulle fastställas efter de inkomster som den 42-årige underhållsskyldige hade som brödutkörare på heltid. HD motiverade bedömningen som följer: "Med hänsyn till Göran M:s ålder, hittillsvarande yrkesinriktning och nuvarande inkomstnivå föreligger inte tillräcklig grund för antagande att de studier i företagsekonomi som föranlett att arbetstiden reducerats kommer att i någon mera väsentlig mån påverka hans ekonomiska situation i framtiden."

Däremot har arbetslöshet i NJA 1992 s. 550 godtagits som skäl för att pröva den underhållsskyldiges ekonomiska förmåga efter faktiska förhållanden.

I samband med medgivande av underhållstöd görs alltså ingen prövning av skälen för att en bidragsskyldig förälder, med lagrådets ord, "underlåter att skaffa sig inkomster".⁷⁸ Det betyder att om inte barnet väcker talan om underhållsbidrag vid domstol har inget offentligt organ synpunkter på om

⁷⁸ Prop. 1978/79:12 s. 402.

en bidragsskyldig förälder inrättar sitt liv med hänsyn till hans eller hennes plikt att försörja sitt barn.⁷⁹ Vid fastställande av underhållsbidrag har frågan om den bidragsskyldiges förvärvsförmåga och beräkning av inkomst berörts i två av de fjorton underrättsdomarna där underhåll fastställs efter prövning i sak som inkommit i undersökningen av 2004 års domar. I flertalet mål var uppgifter om inkomst vitsordade av motparten, möjlighet för rätten att granska dessa saknas därmed. I följande två mål hade emellertid domstol att ta ställning till hur den bidragsskyldiges förvärvsförmåga skulle bedömas.

I Borås TR T 2870-02 var fråga om förvärvsförmågan skulle fastställas med hänsyn enbart till grundlön eller om extrainkomster och övertidsersättning, mot den bidragsskyldiges bestridande, skulle beaktas. TR bedömde det som sannolikt att den bidragsskyldige också i framtiden skulle ha vissa extrainkomster och beräknade underhåll med utgångspunkt i 2003 års nettolön på drygt 20 000 kr i månaden, vilket utgjorde 80 procent av föräldrarnas samlade förmåga. Beräknat på barnets normalbehov skulle detta leda till ett underhållsbidrag på 1 336 kr. TR dömde också ut standartillägg. Underhållsbidrag fastställdes diskretionärt till sammanlagt 2 300 kr.

Rätten utgick från deklarerad inkomst och den bidragsskyldige lyckades inte styrka att denna inkomst skulle komma att reduceras. Avgörande var med andra ord den skriftliga bevisningen som barnet åberopade. Också i följande fall utgick rätten från den skriftliga bevisningen. Här hävdade barnet att den bidragsskyldige hade inkomster från övertidsarbete. Barnet lyckades dock inte styrka detta då rätten utgick från den skriftliga bevisning som fadern åberopade.

I Sollentuna TR T 965-03 rörande jämkning av avtal, enligt vilket underhåll skulle utgå med 300 kr, yrkade barnet underhållsbidrag med 3 000 kr. Barnet hävdade att den bidragsskyldige tjänade åtminstone 18 000 kr i månaden, inte 17 100 som var

⁷⁹ Att en förälder som inte bor med sitt barn i stor utsträckning tillerkänns valfrihet vad gäller hans engagemang i familj diskuteras ovan i avsnitt 1.1.

vitsordat. Rätten godtog den bidragsskyldiges bevisning i form av intyg om sjukpenninggrundande inkomst. Han fick även tillgodoräkna sig räntekostnader för en bostadsrättslägenhet som sålts med förlust. Däremot förmådde den bidragsskyldige inte styrka att han hade behov av bil för arbetsresor och fick inte heller göra särskilt förbehåll för ränteutgifter för bilinköp.

Bedömning av förvärvsförmåga i samband med långvarig sjukskrivning har varit föremål för TR:s bedömning.⁸⁰ Den bidragsskyldiges förbehåll för boendekostnad var tvistig i tre av de fjorton sakprövade underrättsdomarna som inkommit i undersökningen av 2004 års domar. I ett av målen gjorde barnet gällande att fadern inte skulle få ”förbehålla sig hela boendekostnaden, eftersom det inte var rimligt att han ensam bodde i ett radhus.”⁸¹ Rätten kommenterade inte barnets invändning. I de två andra fallen var fråga om boendekostnaderna skulle fastställas med hänsyntagen till att den bidragsskyldiges umgänge med barnen. Enligt schablon för fastställande av boendekostnader räknas två ”umgängesbarn” som ett permanentboende barn.

I Enköpings TR T 426-03 gjorde den bidragsskyldige gällande att hans boendekostnader skulle fastställas med hänsyn till umgänge med två barn. Med hänvisning till att umgänge ej ägde rum, bl.a. pga. att den bidragsskyldige var dömd för misshandel av ett av barn och dessa hade en kontaktfamilj godtog rätten ej detta.

Högre boendekostnader än den faktiska har dömts ut av Falu TR.

Falu TR T 2164-03 rörde underhållsbidrag för fyra barn. Den bidragsskyldiges bruttoinkomst var 30 278 kr per månad. Boföräldern studerade. Boföräldern vitsordade den bidragsskyldiges faktiska boendekostnader för ett rum och kök uppgående till 2 088 kr per månad. Med hänsyn till umgänget med de fyra

⁸⁰ I Enköpings TR, T 426-03 fastställdes boendeföräldrarnas överskott under en två års period till fyra skilda belopp från 395 kr till 2 970 kr. Se ovan 3.3, samt strax nedan.

⁸¹ Malmö TR T 6659-03.

barnen medgav TR att han tillgodoräknade sig den 5 250 kr vilket uppgavs vara maximal hyreskostnad på orten.⁸²

4.1.1 *Umgängesavdrag*

I de statliga utredningar som gjorts rörande såväl vårdnad, boende och umgänge som underhållsbidrag och underhållsstöd läggs stor tyngd på sambandet mellan underhåll och umgänge. Regeringens utgångspunkt tycks vara att ju lägre underhåll en bidragsskyldig betalar, desto större hans beredvillighet att umgås med barnet. Bidragsskyldiga föräldrars möjlighet att få avdrag i underhållsskyldighet har därför successivt utvidgats. *Umgängesavdrag* i underhåll och underhållsstöd får göras om den bidragsskyldige föräldern har haft barnet hos sig i sex hela dygn under en månad eller fem hela dygn i följd. Enligt såväl FB som UsL får avdrag då göras med en fyrtiondel av underhållsbidraget respektive underhållsstödet per dygn (7:4 FB, 23 § 2 st. UsL).⁸³ Föreligger särskilda skäl finns möjlighet att meddela andra villkor för avdragsrätten i underhållsbidrag enligt FB (7:4 2 st. FB). Vid beräkning av underhållsbidrag enligt 7 kap. FB får den bidragsskyldige även tillgodoräkna sig ett förbehåll för högre boendekostnader om han har umgänge med barn. (Se ovan 4.1).

I SOU 2003:42 redogörs för studier som motsäger uppfattning att det skulle finnas ett direkt samband mellan en förälders beredvillighet att utöva umgänge och dennes möjlighet att få ekonomisk kompensation. Enligt dessa undersökningar utnyttjas rätten till umgängesavdrag i första hand av höginkomsttagare.⁸⁴ Vidare konstateras att bidragsskyldiga mödrar träffar sina barn mer frekvent än bidragsskyldiga fäder, trots att mödrarna som grupp har sämre ekonomi.

⁸² Enligt 2003:20 är dock högsta skåliga bostadskostnad i kommuner med färre än 75 000 invånare, som den den bidragsskyldige bodde i, 5 075 kr för 1–2 vuxna, 7 575 kr per månad för 1–2 vuxna och två barn. Se nedan 5.1.

⁸³ Fråga omfattas av Vårdnadstvistskommitténs direktiv. Dir. 2002:89.

⁸⁴ SOU 2003:42 Bilaga 13 s. 130.

Generellt har bidragsskyldiga män som bildar ny familj mer kontakt med barn för vilka de är bidragsskyldiga.⁸⁵

Inte i något mål rörande underhållsbidrag som inkommit i undersökningen har umgängesavdrag berörts explicit. Däremot har frågan om hur den bidragsskyldiges förbehåll för boendekostnader ska beräknas med beaktande av om umgänge äger rum eller inte behandlats i två avgöranden.⁸⁶

Frågan om *kostnader för resor* i samband med umgänge är explicit reglerat i 6 kap. 15 b FB. Genom att införa lagregler om resekostnader i 6 kap. FB om vårdnad, boende och umgänge indikerar lagstiftaren att resekostnader skulle ha en närmare koppling till umgängesfrågor än frågor om underhållsbidrag. Härav följer att frågor om resekostnader kan avgöras i samband med att frågor om vårdnad, boende och umgänge avgörs och utan ett ställningstagande till barnets ekonomiska situation i stort.⁸⁷ Av 6:15 b FB följer att om barnet bor tillsammans med endast en av föräldrarna så ska denne ta del i de kostnader som barnets umgänge med den andra föräldern föranleder. Det ska ske efter vad som är skäligt med hänsyn till föräldrarnas ekonomiska förmåga och övriga omständigheter. I normalfallet ska samma principer tillämpas vid fördelningen av resekostnader som när underhållsbidrag till barn fastställs enligt 7 kap. FB. Av förarbetena framgår att det primära ansvaret för resekostnader läggs på den förälder som inte bor med barnet, dvs. den bidragsskyldige. Som något av en riktlinje anges att resekostnader nor-

⁸⁵ SOU 2003:42 Bilaga 13 s. 128.

⁸⁶ Enkopings TR, T 426-03, Falu TR T 2164-03 jfr även Malmö TR T 6659-03. Se föregående kapitel.

⁸⁷ Ett exempel är Solna TR, T1645-03. Boförälder ålades att betala 1/3 av de tre barnens resekostnader Solna-Trollhättan. Redogörelsen för föräldrarnas ekonomiska förhållanden begränsas till en uppgift enligt vilken boförälderns nettoinkomst är 9 300 kr i månaden, boendekostnader 5 200 kr och umgängesförälderns bruttoinkomst uppgår till per år 460 000 kr, att han har en hustru utan inkomst samt betalar 2 000 kr per månad för studieskulder.

malt inte ska fördelas mellan föräldrarna om de bor mindre än 10 mil från varandra.⁸⁸ I de mål som inkommit i undersökningen av underhållsbidrag har resekostnader berörts i ett fall, i detta "kvittades" yrkande om standardtillägg mot att den bidragsskyldige skulle betala barnets resekostnader Sverige-Frankrike.⁸⁹

4.1.2 *Växelvis boende*

Det har blivit vanligare att barn med särlevande föräldrar bor lika mycket hos bägge föräldrarna, s.k. växelvis boende.⁹⁰ Sedan 1998 kan domstol döma till växelvis boende också när en av föräldrarna anser att växelvis boende på grund av t.ex. samarbetssvårigheter, barnets ålder eller andra skäl inte är förenligt med barnets bästa. Växelvis boende innebär att föräldrarna måste kunna nå en överenskommelse i alla frågor som rör barnet. Möjlighet att få hjälp av domstol för att lösa konflikter rörande barnet, på annat sätt än genom dom eller beslut om växelboendets upphörande, saknas.

Åsikterna går isär om också frågor rörande barnets ekonomiska underhåll är sådana att föräldrarna själva måste kunna

⁸⁸ Prop. 1997/98:7 s. 117 ff. Enligt Svea hovrätt i RH 2001:41 ska med resekostnader enbart förstås kostnader för transport, inte andra med umgänget sammanhängande kostnader, t.ex. hotellboende.

⁸⁹ Stockholm TR T 2470-03, 040402. Då resekostnader utgör en umgängesfråga ingår avgörandet inte i den aktuella undersökningen.

⁹⁰ År 2000/01 bodde uppskattningsvis 77 800 barn växelvis hos bägge föräldrarna, vilket motsvarar 17 procent. SCB Barn och deras familjer 2001, Demografiska rapporter 2003:1.1 och 2003:1.2. Prop. 1997/98:7 s. 112. Bestämmelsen om växelvis boende återfinns inte i lagtext men väl i förarbetena och har inte varit föremål för utredning eller sedvanligt remissförfarande. Svensk domstols möjlighet att döma till växelvis boende mot en förälders vilja har väckt förvåning i nordiskt sammanhang. I den norska barnlagen finns sedan 1997 en uttrycklig regel enligt vilken domstol *inte* mot en förälders vilja kan bestämma att barnet skall bo växelvis. Den norska lagregeln har sin grund i ett mångårigt utredningsarbete. Avgörande för den norske lagstiftarens nej till växelboende mot en förälders vilja är uppfattningen att när föräldrars konflikt är så djup att domstol måste avgöra var barnet skall bo så kan inte föräldrarna ha det nära samarbete som växelvis boende kräver.

lösa dem eller om domstol kan utdöma underhållsbidrag vid växelvis boende.⁹¹

I många sammanhang, t.ex. av Socialstyrelsen, hävdas att gällande rätt innebär att underhållsbidrag inte kan utdömas vid växelvis boende.⁹² Istället ska vardera föräldern tillgodose barnens materiella behov under tiden barnet bor hos respektive förälder. Inte minst från advokathåll har framhållits att en sådan inställning leder till oskäligen, rent av stötande resultat. Är skillnaderna stora mellan föräldrarnas ekonomiska omständigheter betyder det att barn får pendla mellan en förälder med hög ekonomisk standard och en förälder som lever under knappa ekonomiska förhållande. Särskilt stora kan skillnader i ekonomiska villkor bli för föräldrar där bodelning enligt ÄktB inte sker, så är fallet om föräldrarna inte varit gifta eller om egendomen till största del varit enskild.

För att barnets bästa samt barnets rätt till en ekonomisk standard motsvarande föräldrarnas inte ska trädas för när vid växelboende måste således föräldrarna kunna nå en överenskommelse om hur de ska tillgodose barnets behov inklusive barnets anspråk på en ekonomisk standard som motsvarar föräldrarnas. Föreligger stora skillnader i föräldrarnas ekonomiska situation kan det innebära att den mer välbärgade av dem betalar en större andel av kostnaderna för barnet, dvs. mer än hälften, alternativt att ett underhållsbidrag utgår till den mindre välbärgade.

Det är emellertid synnerligen oklart om domstol enligt gällande rätt kan ålägga en välbärgad förälder att mot sin vilja betala underhållsbidrag. Eventuellt kan domstol fastställa ett underhåll enligt 7:6 FB. För att 7:6 FB ska vara tillämplig krävs dock att det kan visas att en av föräldrarna försummat

⁹¹ HD har i NJA 1998 s. 267 funnit att en förälder som inte är vårdnadshavare men som har sina barn hos sig under drygt en tredjedel av tiden inte bor varaktigt tillsammans med barnen och därför är skyldig att betala underhållsbidrag till barnen. Bidragen har bestämts med beaktande av omgångens omfattning.

⁹² www.sos.se.

sin underhållsskyldighet, t.ex. genom att inte tillräckligt bidra ekonomiskt när barnet till hälften bor hos en mindre bemedlad förälder.⁹³ Praktiker pekar på svårigheterna att fastställa att en förälder vid växelboende försummar sin underhållsskyldighet så länge denne tillser att barnet hälften av tiden lever med en hög eller mycket hög ekonomisk standard. Enligt min mening kräver frågan om underhållsbidrag vid växelboende, åtminstone så länge domstol kan döma till växelvis boende mot en förälders vilja, uttrycklig lagreglering. En naturlig utgångspunkt för lagregleringen är att samma principer som ligger till grund för regleringen av underhållsbidrag när barnet stadigvarande bor hos en förälder ska gälla också vid växelboende.⁹⁴

Här kan noteras att *underhållsstöd* vid växelboende är uttryckligen lagreglerat.⁹⁵ Underhållsstöd vid växelvis boende utgår vid underhållsskyldighet för ett barn endast till föräldrar med en årsinkomst understigande 172 000 kr. Enligt 8 § 3 st. UsL kan underhållsstöd utgå med högst hälften av 1 173 kr (dvs. 586 kr) per barn och månad till var och en av föräldrarna.⁹⁶ Beloppet reduceras med hälften av vad föräldern skulle ha återbetalat till staten om barnet bott varaktigt hos den andre föräldern. Underhållsstöd vid växelvis boende kan betraktas som ett extra bidrag, som inte är återbetalningspliktigt för någon av föräldrarna.

Det har också vad gäller *skolskjuts* ansetts rimligt att det

⁹³ Prop. 1978/79:12 s. 166 ff.

⁹⁴ Ett sådant förslag presenteras i Wickström A., "Barn som bor hos var och en av föräldrarna – skärningspunkt civilrätt/offentlig rätt", Förvaltningsrättslig tidskrift 3 2004 s. 329-356. Se dock 5.5.

⁹⁵ I en promemoria från Socialdepartementet har föreslagits att underhållsstöd vid växelvis boende avskaffas. Skälet härför var bl.a. att RFV uppfattat stödet som konflikt drivande. Socialdepartementet Socialforsakringsenheten 2004-06-09. Förslaget har ej lett till lagstiftning.

⁹⁶ Prop. 1999/00:118 *Underhållsstöd vid växelvis boende*. Bestämmelsen tillämpas på underhållsstöd som avser tiden efter den 31 mars 2001. Se även RÅ 2004 ref. 138.

offentliga bär en del av de extrakostnader som växelboende medför. Ett exempel är RÅ 2002:91 enligt vilket en grundskolelev som bodde växelvis fick rätt till skolskjuts från bägge sina föräldrar. Däremot är frågan om i vilken omfattning *soci-albidrag*, ekonomiskt bistånd enligt SoL, kan utgå vid växelvis boende är oklar.

Länsrätten i Stockholms län, mål nr 1899-02, 1901-02 har i mål om bistånd enligt socialtjänstlagen funnit att om föräldrar genom att låta barn bo växelvist och därmed avstå från den ekonomiska trygghet som underhållsstödet innebär, så ligger det inte inom socialnämndens ansvarsområde att överta detta försörjningsansvar. Enligt länsrätten har föräldrarna vid växelvis boende ett gemensamt försörjningsansvar för barnet. Härav följer, enligt länsrätten, att en förälder som ansöker om socialbidrag måste kunna visa att den andre föräldern saknar förmåga att bidra till barnets försörjning.⁹⁷

4.2 ...och lämna de rika ifred

För det fallet en bidragsskyldig förälder tar sin del av kostnaderna för barnet enligt schablonberäkningarna, alternativt bidrar till barnets försörjning genom underhållsstödet, ställs endast begränsade krav på att denne ytterligare ska bidra till barnets försörjning. Givet att barnets behov är dividend, dvs. täljare, och den bidragsskyldiges förmåga är en del av såväl nämnare som täljare medför en högre ekonomisk förmåga hos den bidragsskyldige endast en marginellt ökad bidragsskyldighet. Av följande exempel framkommer att skillnad mellan vad en medelinkomsttagare med ett överskott på 8 572 kr per månad och höginkomsttagare med ett överskott på 50 000 kr per månad enligt grundformel ska betala under-

⁹⁷ Domen överklagades ej. Se Olsson De Groat A., *Växelvis boende – ekonomiska konsekvenser för barn och föräldrar*, Stencil 2000, Juridiska fakulteten, Stockholms universitet.

stiger 100 kr. Utgångspunkten för de bägge exemplet är att boföräldrarnas inkomst är medelinkomst för kvinnor.⁹⁸

medelinkomst

$$2\,134 \times \frac{8\,572}{8\,572 + 474} = 2\,022$$

bidragsskyldig med hög förmåga

$$2\,134 \times \frac{50\,000}{50\,000 + 474} = 2\,114$$

Figur 3

Av figur 3 kan utläsas att skillnaden mellan vad en höginkomsttagare och en medelinkomsttagare enligt schablon ska betala endast är 92 kr. Vad som däremot påverkar beräkningen av underhållsstöd är förhållandet mellan föräldrarnas respektive inkomster. Är den bidragsskyldiges och boföräldrarnas överskott detsamma reduceras således det underhåll den bidragsskyldige ska betala högst betydligt. Utgångspunkten

⁹⁸ Uppgifter för år 2002, årsbruttomedelinkomst för kvinnor var då 250 766 kr, för män 315 151 kr. Förbehåll etc. beräknade efter 2005 års schablon. Barnets behov beräknat efter schablon för 0–6 år.

Bidragsskyldighet omgift, ett barn 1 år

Inkomst:	26 262
Skatt 31 %:	- 8 141
Levnadskostnader:	- 3 940
Make/sambo:	0
Barn i hemmet: - 1 313 + 1 260/2 =	- 1 223
Boende 1–2 vuxna, 1 barn 8 775/2	- 4 387
Förmåga:	+ 8 572

Boföräldrar

Inkomst:	15 600
Skatt 31 %:	- 4 836
Levnadskostnader:	- 3 940
Boende 1–2 vuxna, 1 barn:	- 7 500
Bostadsbidrag:	+ 1 150
Förmåga:	+ 474 kr > förbehåll 300 kr

för följande exempel är att föräldrarnas inkomst utgör medelinkomst.⁹⁹

lika överskott

$$2\,134 \times \frac{4\,523}{4\,523 + 4\,523} = 1\,067$$

Figur 4

Detta exempel visar att för det fallet föräldrarna har samma överskott och det baseras på svensk medelinkomst så understiger underhållsbidrag enligt schablon underhållsstödet.

Exemplen bekräftar vidare att barnets behov i allt väsentligt styr beräkningen av vilket belopp som underhållsbidraget fastställs till. För att barn med mer välbärgade föräldrar ska komma i åtnjutande av ett högre underhåll, som medger att barnet kan växa upp med standard liknande föräldrarnas, krävs regelmässigt standardtillägg. De rättsliga förutsättningarna för att utdöma standardtillägg är emellertid som framkommit i föregående kapitel oklara.

Genomgången av TR-praxis visar att utrymmet för skönmässiga beräkningar av standardtillägg endast utnyttjas i begränsad omfattning. Tingsrätterna fastställer standartillägg antingen med utgångspunkt i de faktiska utgifter som barnet förmått leda i bevis, alternativt som en kompromiss mellan yrkat och medgivet underhållsbidrag. Istället för att ses som en rättighet för barn med välbeställda föräldrar är behovet av standardtillägg något som barnet måste leda i bevis. Barnets ekonomiska behov relateras inte till barnets bästa och sällan till barnets rätt. Resultatet blir att en välbärgad bidragsskyldig, till skillnad från en med begränsade ekonomiska resurser, har stort förhandlingsutrymme vad gäller omfattningen av hans underhållsskyldighet.

⁹⁹ Överskottet har beräknats som kvoten av det sammanlagda överskottet i föregående exempel.

5 Underhåll till barn – lika för alla eller lika som föräldrarna?

En godtagbar ekonomisk standard är avgörande för barnets bästa. Ett barn utan egna inkomster kan få en acceptabel ekonomisk standard genom att föräldrarna försörjer det, antingen det innebär att föräldern inom ramen av ett gemensamt hushåll täcker dess ekonomiska behov eller om man inte bor tillsammans betalar underhåll till barnet. Barn kan också få en rimlig levnadsnivå genom offentliga transaktioner. Den svenska modellen innebär att alla barn, oavsett föräldrarnas samlevnadsform, genom den generella ekonomiska familjepolitiken ges ett visst ekonomiskt grundskydd. Det sker främst genom det allmänna barnbidraget men också bostadsstödet är en väsentlig del av den generella familjepolitiken. Vidare åtnjuter barn och ungdomar kostnadsfri utbildning, hälso- och sjukvård samt kraftigt subventionerad barnomsorg.

Barn med ensamstående föräldrar som grupp lever under sämre ekonomiska förhållanden än barn med samboende föräldrar.¹⁰⁰ Icke-förty är den generella ekonomiska familjepolitiken inriktad på just allmänna åtgärder för att förbättra de ekonomiska förhållandena för barn i stort. Stödet till barnfamiljer genom barnbidraget har således ökat. Däremot har det riktade ekonomiska stödet för att tillgodose de särskilda behov barn med ensamstående föräldrar har minskat i förhållande till det generella. Till orsakerna härför hör rimligen statens ekonomi. Det kan emellertid inte helt uteslutas att också

¹⁰⁰ Salonen 2005.

ideologiska faktorer spelar in. Sådana skulle kunna vara att begränsa antalet föräldraseparationer och för det fallet en separation ändå sker verka för att den separerade familjen fortsätter att leva på villkor som så långt som möjligt liknar den icke-separerade kärnfamiljens. Oavsett vilket, medför den stora betydelse som barnbidraget ges vid fastställande av såväl underhållsstöd som underhållsbidrag till barn att den eventuella uppdelningen av barnbidraget mellan särlevande föräldrar vars barn bor växelvis vilken för närvarande utreds får långtgående effekter för beräkning och fastställande av underhållsbidrag. Enligt min mening förutsätter en sådan uppdelning också en översyn av reglerna för underhållsbidrag vid växelvis boende.

Utgångspunkten för den generella ekonomiska familjepolitiken är således den traditionella kärnfamiljen. I linje med den i svensk politik dominerande likhetsfeminismen förväntas kärnfamiljens föräldrar dela lika på försörjning och faktisk vård av barn samt andra familjens angelägenheter. Denna uppdelning förväntas bestå också efter en separation. Det kan förklara att riktade åtgärder rörande barn i separerade familjer endast är sparsamt förekommande. Ett undantag är dock barn med växelvis boende – den vårdnadsform som mest överensstämmer med den dominerande tolkningen av likhetsfeminismen – vilket subventioneras bl.a. genom särbestämmelser i UsL.

I mindre utsträckning omfattar den ekonomiska familjepolitiken åtgärder specifikt avsedda för barn i enföräldershushåll. Det motiveras bl.a. av att föräldrars försörjningsskyldighet gentemot minderåriga barn kvarstår också om man inte lever tillsammans. Denna förklaring relaterar endast delvis till orsakerna till att barn med särlevande föräldrar lever under ekonomiskt mer utsatta förhållanden än barn med samlevande föräldrar. En sådan orsak är att föräldrarnas inkomster ska täcka de högre kostnader som två hushåll medför. En annan förklaring är att en förälders förvärvsförmåga tidsmässigt kan begränsas av ett ensamt ansvar för barnet. Ytterligare

en orsak kan vara att föräldrar som tillsammans också efter separation har råd att ge barnet en god ekonomisk standard, inte är överens om på vilken nivå barnets ekonomiska underhåll rimligen bör ligga.

I offentligt tryck och retorik behandlas dessa tre orsaker på skilda sätt. Den första förklaringen, dvs. ökade kostnader, förefaller ses som det pris som barn, vuxna och samhälle betalar för neutralitetsideologins tillåtande syn på separation och skilsmässa. Den andra orsaken, att ansvaret för barnets faktiska omvårdnad kan begränsa en förälders förvärvsförmåga bemöts, åtminstone indirekt, med ett förespråkande av ett omfattande umgänge samt växelvis boende. Den tredje situationen, att föräldrar inte kan nå en överenskommelse om barnets underhåll, besvaras med att barnet med hjälp av advokater eller via domstol kan få till stånd en överenskommelse eller dom om underhållsbidrag.

Prövas underhållsbidraget av domstol blir emellertid bundenheten till de standardiserade riktlinjerna för fastställande av barns ekonomiska behov framtagna av Socialstyrelsen tydlig. Härigenom framstår också barnets ekonomiska utsatthet och beroende av föräldrarnas goda vilja att ge det en levnadsstandard motsvarande den egna som uppenbar. Detta förklaras till stor del av att barns standardiserade behov av underhållsbidrag enligt schablon fastställs till låga belopp.¹⁰¹ Dessa överstiger existensminimum med i snitt endast 253 kr i månaden och understiger barns behov enligt UsL med 666 kr. (Se ovan 3.1.1, figur 2.)

Vad gäller de frågor som ställdes i undersökningens inledning kan vi konstatera att ett barns möjlighet att genom en domstolsprocess få utdömt underhållsbidrag överstigande underhållsstödet är beroende av föräldrarnas inkomst och sambandet däremellan. Av figur 4 framkommer att om föräldrarna har samma inkomst och denna beräknas med utgångs-

¹⁰¹ Som framkommit föreslogs redan för 10 år sedan att beloppen skulle höjas, så har inte skett. Se SOU 1995:26, Ds 1995:2.

punkt i den svenska medelinkomsten så understiger underhållsbidraget beräknat enligt schablon underhållsstödet. Det kan anföras att den låga schablonen för fastställande av barns ekonomiska behov motverkas av att standardtillägg kan fastställas diskretionärt av domstol och att särskilda behov kan beaktas. Som framkommit är såväl standardtillägg samt möjligheten att beakta särskilda behov omständigheter som går utöver barnets grundläggande behov. Därmed är det inte en förklaring som på ett tillfredsställande sätt förklarar varför barnets ekonomiska behov anses vara lägre när en förälder ska åläggas att betala underhållsbidrag än när dess behov av underhållsstöd beräknas.

För det fallet boförälderns inkomst inte kraftigt understiger den bidragsskyldiges förutsätter ett underhållsbidrag överstigande underhållsstödet att barnets behov fastställs till ett högre belopp än det på prisbasbeloppet baserade schablonerna för beräkning av barnets behov av underhållsbidrag. I studien har undersökts i vilken utsträckning och på vilka grunder barns behov fastställs diskretionärt med beaktande av särskilda behov eller standardtillägg. Av undersökningen framgår att särskilda behov eller standardtillägg hävdades i tio av de fjorton mål där tvisten om underhållsbidrag avgjordes efter prövning av tvistefrågan inkomna i undersökningen av 2004 års mål om underhållsbidrag till barn. Underhållsbidrag fastställdes med beaktande av särskilda behov eller standardtillägg i sju av målen (samt "kvittades" mot resekostnader i ytterligare ett mål). Vad gäller grunderna för beaktandet av särskilda behov och standardtillägg kan konstateras att barnet vanligen har att styrka varför underhållsbidraget ska fastställas med beaktande av särskilda behov eller standardtillägg. Den diskretionära prövningen av standardtillägg resulterar ofta i att standardtillägg fastställs som en kompromiss mellan yrkat och medgivet underhållsbidrag.

5.2 Boföräldrarnas ansvar

Vad gäller de ekonomiska förutsättningarna för en process har tidigare konstaterats att barnet i allt väsentligt är beroende av boföräldrarnas ekonomi för att driva en process. Rätts hjälp beviljas sällan och rättegångskostnaderna kvittas ofta. Mot denna bakgrund diskuteras i följande avsnitt boföräldrarnas ansvar för barnets försörjning när föräldrarna inte lever tillsammans.

Den låga nivå som barns behov av underhållsbidrag enligt schablon fastställs till medför att boföräldern får ta det övergripande ansvaret för barnets försörjning. Det ligger på denna att tillgodose att barnet får en ekonomisk standard motsvarande åtminstone underhållsstödet. Det kan göras antingen genom att hon ensam står för en större del av barnets kostnader eller att hon genom dom eller avtal ser till att den bidragskyldige betalar ett högre underhållsbidrag än det som baseras på schablon.

Tänkbara förklaringar till varför barns behov av underhållsbidrag efter föräldraseparationer fastställs till en nivå understigande den för underhållsstöd m.m. måste sökas utanför de formella rättskällorna. Ett sätt att närma sig frågan är att se den i ljuset av de värderingar som ligger till grund för den samhälleliga hanteringen av närliggande frågor såsom föräldrars tvister om vårdnad, boende och umgänge. Dessa värderingar är att jämställdhet mellan könen ska främjas och barnets bästa beaktas. FB:s förarbeten ger emellertid en motsägelsefull bild av sambandet mellan barnets bästa och kön. I äldre förarbeten till FB och i rättspraxis har problem med s.k. frånvarande pappor rönt stor uppmärksamhet.¹⁰² I direktiven för de senaste ändringarna av 6 kap. FB framhålls särskilt att utredaren bör analysera och redovisa sina förslag ur ett jämställdhetsperspektiv.¹⁰³ Med hänvisning till principen om bar-

¹⁰² Prop. 1990/91:8, Prop. 1981/82:168, NJA 1992 s. 93.

¹⁰³ Dir 1993:120.

nets bästa avstod dock utredaren från att följa direktiven på denna punkt.¹⁰⁴

Stick i stäv med lagstiftarens uppfattning att genus inte har med föräldraskap att göra har i forskning om föräldraskap och barnets bästa hävdats att utgångspunkten för familjerätten är patriarkal. Den separerade kärnfamiljen skulle följa ett patriarkalt familjemönster där faderskapet innebär ett begränsat ansvar för omvårdnad men dominans över modern och barn under arton år. I moderskapet ingår ansvaret för faderns utövande av sitt föräldraansvar. Därmed är faders handlingsutrymme i förhållande till mödrar och barn betydligt vidare än dessas.¹⁰⁵ Rättsläget rörande föräldrars ansvar för barnets ekonomiska välfärd efter en separation bekräftar en sådan uppfattning.

5.3 Välbärgad bidragsskyldig kan välja?

Av undersökningen av domar och beslut om underhållsbidrag till barn meddelade vid TR under år 2004 framkommer att utdömda underhållsbidrag varierar mellan totalt 8 procent och 16,5 procent av den bidragsskyldiges bruttoinkomst. Per barn varierar de utdömda underhållsbidragen mellan 4 procent och drygt 8 procent av den bidragsskyldiges inkomst. Den beloppsmässiga återhållsamhet som präglar utdömandet av underhållsbidrag hindrar inte att underhållsbidrag i vissa fall utdöms till belopp som belastar den underhållsskyldige betydligt högre än återbetalningsskyldighet enligt UsL.

Det mål där underhållsbidraget medförde den största ekonomiska belastningen för den underhållsskyldige var Jönköping TR T 1797-03. Underhållsbidrag fastställdes här enligt norm till 2 161 kr + 1 670 kr totalt 3 831 kr eller i snitt 1 915.50 per barn. Den underhållsskyldiges bruttomånadsin-

¹⁰⁴ SOU 1995:79 s. 43.

¹⁰⁵ Eriksson 2003.

komst uppgick till 23 612 kr (boförälderns bruttomånadsinkomst uppgavs till 10 171 kr). Härav följer en procentuell underhållsskyldighet motsvarande 16,5 procent av inkomsten.¹⁰⁶ Vid en jämförelse kan noteras att återbetalningsskyldigheten enligt UsL på 2 x 1 173, dvs. 2 346 kr (2 x 1 173 kr) skulle utgöra knappt 10 procent av den bidragsskyldiges inkomst. Ur barnens perspektiv innebär domen att de per månad fick ett cirka 1 500 kr högre underhållsbidrag än de medgivna 2 x 1 173 kr.

I de domar om underhållsbidrag som enligt undersökningen meddelats under 2004 var snittbeloppet för underhållsbidrag 1 932 kr per månad och barn. Förhållanden som kan ligga till grund för underhållsbidrag uppgående till snittbeloppet kan illustreras av Sollentuna TR T 965-03. I målet fastställdes bidragsskyldighet med hänsyn tagen till barnets särskilda behov till 1 900 kr. Den bidragsskyldiges bruttomånadsinkomst fastställdes till 17 100 kr.¹⁰⁷ Härav följer en procentuell bidragsskyldighet på drygt 11 procent. I de två mål där underhållsbidrag fastställs till 2 000 kr per månad innebär det en bidragsskyldighet motsvarande drygt 9 procent av den uppgivna bruttoinkomsten i det ena målet¹⁰⁸ och 5 procent i det andra.¹⁰⁹

Det mål rörande minderåriga barn där underhållsbidrag fastställdes till det lägsta beloppet per barn är Falu TR T 2164-03. Här fastställdes underhållsbidrag till medgivet 4 x 1 173 kr, totalt 4 692 kr motsvarande knappt 14,5 procent av den underhållsskyldiges bruttoinkomst (boförälderns bruttomånadsinkomst var 5 999 kr samt studielån 3 707 kr och bostadsstöd).

¹⁰⁶ Målet är ett av tre fall där rättegångskostnaderna inte kvittades utan den bidragsskyldige, som förde sin egen talan, ålades att betala barnens rättegångskostnader på cirka 30 000 kr.

¹⁰⁷ Se ovan 4.1.

¹⁰⁸ Malmö TR T 6659-03, inklusive standardtillägg.

¹⁰⁹ Örebro TR T 2316-04, inklusive standardtillägg.

Det högsta underhållsbidraget som utdömdes under år 2004 var 3 750 kr för två barn, dvs. 7 500 kr sammantaget.¹¹⁰ Den bidragsskyldiges bruttomånadsinkomst uppgick till cirka 60 000 kr. Procentuellt innebär detta en underhållsskyldighet på 12,5 procent av inkomsten eller drygt 6 procent per barn. Det näst högsta sammantagna underhållsbidraget som utdömdes under år 2004 uppgick till 2 915 kr + 3 477 kr, sammantaget 6 692 kr per månad.¹¹¹ Den bidragsskyldiges bruttoinkomst uppgavs vara 83 000 kr per månad, TR konstaterade att överskott uppgick till minst 50 000 kr per månad men avstod från att ta ställning till ett exakt belopp. Procentuellt uppgick underhållsskyldigheten för två barn därmed till drygt 8 procent av bruttoinkomsten, dvs. 4 procent per barn. Detta var den lägsta procentuella underhållsskyldighet som TR ålade en underhållsskyldig förälder under 2004. Den ålades alltså den underhållspliktige med bäst ekonomi.

5.4 Pappagruppens förslag

Frågan om underhållsbidrag har behandlats av regeringens s.k. Pappagrupp. Pappagruppen argumenterar för ökade umgängesavdrag, men också för att ingångsnivåerna för underhåll ska ligga högre. Pappagruppens rekommendationer vad gäller umgängesavdrag har hörtsammats i lagstiftning men däremot inte förslaget om att underhåll generellt ska fastställas till högre belopp.¹¹²

5.5 Bas- och bonusunderhåll

Av undersökningen framkommer alltså att utdömda underhållsbidrag i faktiska belopp varierar i storlek. Vidare framkommer att standardtillägg alternativt medel till barnets särskilda behov vanligen är yrkade och döms ut. De rättsliga

¹¹⁰ Växjö TR T 666-03, dom 2004-09-14.

¹¹¹ Göteborgs TR T 10371-02, dom 2004-01-28.

¹¹² Pappagruppens slutrapport Ds 1995:2. Prop. 1997/98:7 s. 161.

bedömningar som ligger till grund för att standardtillägg döms ut respektive att särskilda behov beaktas varierar. Domarna tar vanligen avstamp i förarbetsuttalanden enligt vilka barnet har rätt till en ekonomisk standard motsvarande föräldrarnas. Dessa uttalanden avspeglar sig dock sällan i de resonemang som redovisas för hur TR faktiskt fastställer underhållsbidraget. När det görs ges de specifika utgifter barnet kan föra i bevis en särställning. Annorlunda uttryckt krävs att barnet motiverar standardtillägget med utgångspunkt i faktiska utgifter. Det medför att barn med en etablerad konsumtionsnivå lättare kan få standardtillägg än barn utan en etablerad konsumtionsnivå. Ett annat tillvägagångssätt är att domstolen fastställer standardtillägg som en kompromiss mellan yrkat och medgivet underhållsbidrag.

Trots de oklarheter som råder vid fastställande av underhållsbidrag inkluderande standardtillägg ligger de utdömda underhållsbidragen räknat som en andel av den underhållsskyldiges inkomst i ett relativt begränsat spann. Detta sträcker sig för ett barn från 4 procent till 8 procent av den underhållsskyldiges bruttoinkomst. Dessa procentsatser kan relateras till den underhållsskyldighet låginkomsttagare åläggs enligt UsL.¹¹³ En förälder med en bruttomånadsinkomst på 14 400 kr per månad är fullt återbetalningsskyldig enligt de nuvarande bestämmelserna om återbetalning enligt UsL. Det ger en maximal återbetalningsskyldighet på drygt 8 procent av bruttoinkomsten vid underhållsskyldighet för ett barn. Motsvarande procentsats för en höginkomsttagare med t.ex. en bruttomånadsinkomst på 30 000 kr skulle medföra en underhållsskyldighet på 2 400 kr per månad för ett barn, 50 000 kr i bruttomånadsinkomst skulle innebära 4 000 kr i underhållsbidrag för ett barn. Föreligger underhållsskyldighet

¹¹³ Återbetalningsskyldighet fastställs enligt UsL för 1,2 eller 3 barn med 14, 23 eller 30 procent efter ett månatligt avdrag på 6 000 kr (25–26 §§ UsL). En höjning av avdraget till 8 333 kr, och en höjning av underhållsstödet till 1 273 kr är aviserad. Det betyder att de procentsatser som presenteras i de följande justeras ned något.

för två barn återbetalas underhållsstödet fullt ut vid en bruttomånadsinkomst på 16 200 kr. Underhållsskyldigheten motsvarar då 14,5 procent av den underhållsskyldiges bruttoinkomst. Räknat på högre inkomster skulle det innebära en underhållsskyldighet motsvarande 4 350 kr vid en bruttomånadsinkomst på 30 000 kr, dvs. 2 175 kr per barn, och 7 250 vid en bruttomånadsinkomst på 50 000 kr, dvs. 3 625 kr per barn. För tre barn föreligger full återbetalningsskyldighet enligt UsL vid 16 700 kr brutto per månad, vilket motsvarar cirka 21 procent. Motsvarande procentuella underhållsskyldighet skulle för föräldrar med högre inkomster innebära en underhållsskyldighet med 6 300 kr vid 30 000 kr, dvs. 2 100 kr per barn, och 10 500 vid en bruttomånadsinkomst på 50 000 kr vilket motsvarar 3 500 kr per barn.

Ett sätt att lösa de svårigheter som det nuvarande underhållsbidragssystemet innebär för rättsordning, samhälle och enskilda är således att helt enkelt bygga vidare på den metod som introducerades genom UsL, nämligen att fastställa underhållsskyldighet som en procentsats av den underhållsskyldiges bruttoinkomst.¹¹⁴ Rättsviseskäl talar för att underhållsskyldighet gentemot barn bör belasta låg- och höginkomsttagare i likartad omfattning, dvs. med ungefär samma procentsatser. Den begränsning i låginkomsttagares återbetalningsskyldighet som UsL ger är dock väl motiverade och bör respekteras. Härigenom begränsas de svårigheter som ett liknande förslag presenterat av Underhållsbidrags- och bidragsförskottsutredningen -93 mot bakgrund av norska erfarenheter befarades kunna leda till.¹¹⁵

Det betyder att underhållsstödets 1 173 kr per månad ses som ett *basunderhåll*, det minimibelopp som barn med särlevande föräldrar garanteras. Överstiger den underhållsskyldiges bruttoinkomst 14 400 kr, 16 200 kr respektive 16 700 kr

¹¹⁴ Se även SOU 1995:26 s. 240 ff.

¹¹⁵ SOU 1995:26 s. 244. Se även Lodrup P., Agell A., Singer A., Nordisk bärneret I, Nord 2003:4.

brutto per månad (vid underhållsskyldighet gentemot två och tre barn) har barnet rätt till ett *bonusunderhåll*. Också detta framräknas som en procentsats av bruttomånadsinkomsten. En sådan lösning har fördelen att den är lätt att tillämpa och förutsägbar. Den är väl förenlig med principen att barn ska ha rätt till samma ekonomiska standard som sina föräldrar. Den ligger också i linje med Pappagruppens förslag liksom Sveriges åtaganden enligt barnkonventionen.

Källförteckning

Litteratur

- Agell A., *Underhåll till barn och make*, Iustus förlag, 1986
- Bejstam L., *Bidragsförskott*, Juristförlaget 1994
- Bejstam L., "Ett diskutabelt beslut om återkrav – och diskutabla återkravsregler", *Juridisk tidskrift* 1999-2000 s. 722-735
- Bejstam L., Wickström A., *Underhållsstöd och underhållsbidrag*, Juristförlaget, 1996
- Erikson M., *I skuggan av Pappa*, Förlags AB Gondolin 2003
- Gunnarsson Å., *Fördelning av familjens skatter och sociala förmåner*, Iustus Förlag 2003
- Hunt J., *Researching Contact*, National Council for One-Parent Families, London 2003
- King M., Piper C., *How the law thinks about children*, Arena, Ashgate Publishing Company 1995
- Lamb, M. E. Placing children's interests first: Developmentally appropriate parenting plans. *The Virginia Journal of Social Policy and the Law*, 2002, 10, 98-119
- Lodrup P., Agell A., Singer A., Nordisk borneret I, Nord 2003:4
- Mnookin, R.E., Kornhauser, L. Bargaining in the shadow of the law: The case of divorce. *Yale Law Journal* 88:950-997
- Olsson De Groat A., *Växelvis boende – ekonomiska konsekvenser för barn och föräldrar*, Stencil 2000, Juridiska fakulteten, Stockholms universitet
- Regan F., Retreat from Equal Justice? Assessing the Recent Swedish Legal Aid and Family Law Reforms. *Civil Justice Quarterly*; 168-184
- Renfors C., Sverne E., *Rättshjälpslagen och annan lagstiftning om rättsligt bistånd : en kommentar*, Norstedts Juridik 1998
- Ryrstedt E., "Familjerätt och socialrätt i samverkan" *Juridisk Tidskrift*, 2002-04, s. 574-591
- Ryrstedt E., "Familjerätt och stöd till barnfamiljer" *Juridisk Tidskrift*, 2004-05, s. 590-634
- Salonen T., *Barnfattigdomen i Sverige*, Rädda Barnen Årsrapport 2004

- Schiratzki J., *Barnrättens grunder*, Studentlitteratur 2005
- Schiratzki J., "Litigation in the Shadow of Mediation – Supporting Children in Sweden" (i Maclean M., *Family Law and Family Values*) Hart Publications, under utgivning
- Wickström A., "Barn som bor hos var och en av föräldrarna – skärningspunkt civilrätt/offentlig rätt", Förvaltningsrättslig tidskrift 3 2004 s. 329-356
- Vindelöv V., *Konflikt, tvist og mægling*, Akademisk Förlag 1997

Offentligt tryck

Statens offentliga utredningar

- SOU 1995:26 *Underhållsbidrag och bidragsförskott*
- SOU 1995:79 *Vårdnad, boende och umgänge*
- SOU 2001:24 *Ur fattigdomsfällan, slutbetänkande av familjeutredningen*
- SOU 2001:55 *Barn och ungdomars välfärd*
- SOU 2002:73 *Förbättrad statistik om hushållens inkomster*
- SOU 2003:42 *Ett reformerat underhållsstöd*

Departementsserien

- Ds 1995:2 *Pappagruppens slutrapport*

Regeringens propositioner

- Prop. 1978/79:12 *Om underhåll till barn och frånskilda*
- Prop. 1981/82:168 *Om vårdnad och umgänge m.m.*
- Prop. 1984/85:163 *Rättshjälpslag*
- Prop. 1989/90:107 *Godkännande av FN-konventionen om barnets rättigheter*
- Prop. 1990/91:8 *Vårdnad och umgänge*
- Prop. 1995/96:208 *Underhållsstöd till barn med särlevande föräldrar, m.m.*
- Prop. 1996/97:9 *Ny rättshjälpslag*
- Prop. 1997/98:7 *Vårdnad, boende och umgänge*
- Prop. 1999/00:118 *Underhållsstöd vid växelvis boende*
- Prop. 2000/01:134 *Underhåll till barn som fyllt 18 år*

Annat

- Konsumentverket, *Koll på pengarna* 2005. Råd & Rön

RFFS 2004:20 Riksförsäkringsverkets föreskrift om genomsnittlig och högsta godtagbara bostadskostnad
SCB, Barnens tid med föräldrarna, Demografiska rapporter 2004:1, 2003:1.2
Socialdepartementet Socialförsäkringsenheten 2004-06-09. Slopade underhållsstöd vid växelvis boende
Socialstyrelsen *Glimtar av barn från vårdnads-, boende- och umgängesdomar 1999 respektive 2002*, Socialstyrelsen 2004
Socialstyrelsen Meddelandeblad, ändring i socialtjänstförordningen (2001:937)
Underhållsbidrag till barn. Allmänna råd från Socialstyrelsen 1989:6

Rättspraxis

Rättsfall från Högsta domstolen

NJA 1985 s. 781 s. 52, 54
NJA 1985 s. 768 s. 63
NJA 1989 s. 700 s. 33, 53
NJA 1990 s. 201 s. 63
NJA 1992 s. 93 s. 78
NJA 1992 s. 550 s. 63
NJA 1995 s. 297 s. 50, 54
NJA 1996 s. 134 s. 45, 54
NJA 1998 s. 267 s. 68
NJA 1998 s. 742 s. 34
NJA 2002 s. 471 s. 32
NJA 2003 s. 226 s. 38 f.

Rättsfall från Regeringsrätten

RÅ 2002 ref. 3 s. 14
RÅ 2002 ref. 91 s. 71
RÅ 2004 ref. 138 s. 70

Rättsfall från hovrätterna

RH 1997:6 s. 30
RH 2001:41 s. 67

Rättsfall från tingsrätterna (samtliga ej refererade)

Alingsås TR T 205-04, T 754-04, 041110
Alingsås TR T 358-04, 041118
Blekinge TR T 1743-03, 040113

Borås TR T 1249-04, 040831	
Borås TR T 2870-02, 040630	s. 54 f., 64
Borås TR T 3305-01, 040503	
Enköping TR T 426-03, 040420	s. 55, 64, 67
Falu TR T 3310-03, 040622	
Falu TR T 2164-03, 040528	s. 51, 65, 67, 80
Falu TR, T 1804, 040514	
Gotland TR T 613-04, 041118	
Göteborg TR T 12041-04, 040121	
Göteborgs TR, T 10371-02, 040128	s. 56, 81
Haparanda TR T 326-03, 040205	
Huddinge TR T 2457-04, 040909	
Huddinge TR T 46-04, 040825	
Huddinge TR T 2280-04, 040929	
Huddinge TR T 2383-04, 041026	
Huddinge TR T 3322-04, 041207	
Hässleholm TR T 526-04, 040924	
Jönköping TR T 1797-03, 040920	s. 79
Jönköping TR T 193-02, 040121	
Kristianstad TR T 555-04, 040607	
Linköping TR T 688-04, 040615	
Linköping TR T 3244-03, 041108	
Linköping TR, T 3665-03, 040209	s. 44
Malmö TR T 2926-04, 041026	
Malmö TR T5302-04, 041019	
Malmö TR T 6045-03, 040331	
Malmö TR T 6158-03, 040513	
Malmö TR T 6659-03, 040204	s. 57, 65, 67, 80
Malmö TR T 7942-03, 040211	
Skövde TR T 1625-03, 040126	
Skövde TR T 945-03, 040414	
Sollentuna TR T 965-03, 040102	s. 51, 64 f., 80
Solna TR T 1644-03, 040212	
Solna TR T 43-04, 040719	
Solna TR T 1645-03, 040429	s. 67
Stockholm TR T 17558-02, 040226	
Stockholm TR T 2470-03, 040402	s. 57, 68
Stockholm TR T 19956-03, 040429	
Stockholm TR T 17537-03, 040910	
Stockholm TR T 442-04, 041102	
Strömstad TR T 621-03, 040706	
Strömstad TR T 274-03, 040113	

Sundsvall TR T 3263-04, 041201
 Sundsvall TR avskr
 Sundsvall TR avskr
 Södra Roslags TR T 443-04, 040916
 Södra Roslags TR T 1419-04, 040524
 Södra Roslags TR T 2258-04, 041006
 Södra Roslags TR T 3859-03, 040513
 Tierps TR T 326-03, 040527 s. 51
 Tierps TR T 405-03, 041207
 Uppsala TR T 3321-03, 040121
 Uppsala TR T 333-04, 040316
 Uppsala TR T 2898, 040415
 Uppsala TR T 949-04, 040406
 Uppsala TR T 3789-03, 040120
 Uppsala TR T 4097-03, 040414
 Varberg TR T 2505-03, 040115
 Växjö TR T 666-03, 040914 s. 56, 81
 Örebro TR T 2316-04, 041103 s. 56, 80

Rättsfall från länsrätterna

Länsrätten i Stockholms län, mål nr 1899-02, 1901-02 s. 71

Elektroniskt material

www.advokatsamfundet.se
www.domstolsverket.se
www.konsumentverket.se
www.rfv.se
www.scb.se
www.sos.se

Sakregister

advokat 27, 34
arbetslös 62
arbetslöshetsersättning 59
barn 16
 – part 22
barnbidrag 17, 46, 74
 – felaktigt beaktat 44, 46
barnets bästa 69, 74, 79
barnfattigdom 12, 74
barnkonventionen 25, 39, 84
barnomsorg 12, 74
 – kostnad 42 f., 58
barnperspektiv 34
barns behov 42 ff., 46, 55
bidragsförskott 31, 61
boendekostnader 60, 67
 – umgängesbarn 65
bostadsstöd 17, 74
domstolsprocess 19, 76
enföräldershushåll 75
existensminimum 60, 76
familjeombildning 13
 – mer umgänge 67
familjepolitik 17 f., 47, 74
feminism 75
folkbokföring 16
förbehåll 59 ff.
förlikning 27, 30, 33
förlängt underhållsstöd 15

förmögenhet 59
försörjningsskyldighet 11
förtidspensionär 62
förvärvsinkomst 59
föräldraledig 62
föräldrar
 – ansvar 13, 59, 78
 – förmåga 63 f, 75
gymnasium 15
hemförsäkring 31 f.
huvudförhandling 22
insemination 14
jämkning 29
jämslälldhet 19, 78 f.
konfliktreducerande 17
konsumentverket 45 f.
kvittning 31 f.
levnadskostnader 59 f.
likhetsfeminism 75
maxtaxa 42
medelinkomst 72 ff.
medicinsk vård 51 f.
mobiltelefon 46, 56
muntlig förberedelse 29
neutralitetsprincipen 18, 76
Pappagruppen 81, 84
patriarkala strukturer 14, 79
prisbasbelopp 19, 47, 77
reskostnad 67 f.
rådgivning 36, 38
rättegångskostnader 20, 30 ff.
 – kvittas 78, 80
rättshjälp 35 ff., 78
rättshjälpsavgift 35
rättskällor 20
samarbete 13

samarbetssamtal 24
”separerad kärnfamilj” 13, 47, 75
”separationspremie” 18, 60
sjukskrivning 55, 65
självrisk 35
skilsmässa 13
skolskjuts 70
skälig levnadsnivå 45 f.
socialbidrag 12
 – vid växelvis boende 71
socialnämnd 31, 40
Socialstyrelsen 25 f., 69
 – avvikelser gällande rätt 26
 – schablon 41 ff., 47 f., 76 f
standardtillägg 52 ff., 68, 73, 77, 82
 – rättshjälp 38 f.
 – utgifter 82
 – diskretionär bedömning 58
 – kompromiss 59
studerande 62 f., 65
studiestöd 44
stötande 69
särskilda behov 51, 77
tingsrättsdomar 21 f.
 – bortfall 21
 – snittbelopp 22
tredskodom 22, 29
tvister 27
umgängesavdrag 66
underhållsstöd 28 f.
utomlands 28
värderingar 78
växelvis boende 13, 68 ff.,
 – underhållsstöd 18
 – barnbidrag 75
återbetalningsskyldighet 16

Rättvist underhållsbidrag till barn är såväl en handbok som ett debattinlägg om föräldrars ansvar för sina barns försörjning efter skilsmässa eller separation.

Rättvist underhållsbidrag till barn ger en sammanställning av lagstiftning och andra rättskällor rörande underhållsbidrag till barn, inklusive en undersökning av 2004 års tingsrättsdomar om underhållsbidrag till barn. Här analyseras rättsfrågor om exempelvis standardtillägg och föräldrars ansvar för barns försörjning vid växelvis boende. De brister som genomgången blottar är omfattande. I *Rättvist underhållsbidrag till barn* presenteras därför förslag till förändringar för att komma tillrätta med de orättvisor som det nuvarande systemet ger upphov till, för barn och underhållsbidragsskyldiga föräldrar.

Rättvist underhållsbidrag till barn vänder sig till den praktiskt verksamma juristen, försäkringskassan, studenter, särlevande föräldrar och andra med ett intresse för barnets bästa efter föräldraseparationer.

Johanna Schiratzki är professor i rättsvetenskap. Hon är sedan år 1994 verksam som forskare och lärare vid Juridiska fakulteten, Stockholms universitet. Johanna Schiratzkis forskning rör barnets bästa i svenskt och internationellt perspektiv. Hon är författare till bl.a. *Barnrättens grunder*, 2005; *Muslimsk familjerätt – i svenskt perspektiv*, 2001; *Barnets bästa i ett mångkulturellt Sverige*, 2000; *Vårdnad och vårdnadstvister*, 1997.

ISBN 91-7678-599-8

IUSTUS FÖRLAG